

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Bijzonder bestraft: context, analyse en waardering van de bijzondere rechtspraak door de Kamer Groningen van het Bijzonder Gerechtshof Leeuwarden en van cassaties in Groningse zaken

Meiboom, W.E.

Citation

Meiboom, W. E. (2016, June 8). *Bijzonder bestraft: context, analyse en waardering van de bijzondere rechtspraak door de Kamer Groningen van het Bijzonder Gerechtshof Leeuwarden en van cassaties in Groningse zaken*. s.n., S.l. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/40130>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/40130>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/40130> holds various files of this Leiden University dissertation

Author: Meiboom, W.E.

Title: Bijzonder bestraft : context, analyse en waardering van de bijzondere rechtspraak door de Kamer Groningen van het Bijzonder Gerechtshof Leeuwarden en van cassaties in Groningse zaken

Issue Date: 2016-06-08

HOOFDSTUK 10 **Gevolgen van het regeringsbeleid voor de praktijk van de bijzondere rechtspleging**

10.1 Inleiding

Tijdens mijn onderzoek is duidelijk geworden dat de regering, eerst in Londen en na de bevrijding in Nederland, een enorm stempel gedrukt heeft op de bijzondere rechtspleging. Allereerst door de bijzondere rechtsplegingsbesluiten en het Tribunaalbesluit uit te vaardigen en daarin beslissingen te nemen over strafbaarheid, strafmaat en berechting. En na de bevrijding door het vervaardigen van steeds weer nieuwe besluiten aangaande de bijzondere rechtspleging.

De grote invloed van de regering op de bijzondere rechtspleging is de reden dat bij het bespreken van de bijzondere rechtspleging een grote plaats is ingeruimd voor het bespreken én waarderen van het regeringsbeleid en van de regeringsbesluiten op het gebied van de bijzondere rechtspleging. De regering kon zo'n grote invloed hebben op het opstellen en uitvaardigen van wetsbesluiten door het ontbreken in Londen van de Staten-Generaal en de Raad van State, door het ontbreken van gedegen en langdurig ingevoerde ambtenaren en door de bijzondere materie. Als de besluiten onder normale Nederlandse omstandigheden waren opgesteld, hadden bovendien ook advocatuur, het Openbaar Ministerie en de rechterlijke macht naar alle waarschijnlijkheid adviezen over de voorstellen betreffende de bijzondere rechtspleging uitgebracht. Wel zijn er adviezen uitgebracht door in Londen ingestelde organen: de Buitengewone Raad van Advies, de Ministeriële Commissie Terugkeer en de Studiegroep voor Reconstructieproblemen. De adviezen van deze colleges heeft de Nederlandse regering in Londen echter nauwelijks overgenomen.¹²¹⁹ De Staten-Generaal is pas op 20 november 1945 weer gaan vergaderen, aanvankelijk als één Kamer van de Voorlopige Staten-Generaal. Vervolgens zijn in de maanden januari-maart 1946 in de Voorlopige Staten-Generaal de wetsbesluiten die tijdens de oorlog waren genomen, besproken. In maart 1946, onder grote druk van de regering Schermerhorn, zijn alle wetbesluiten, zonder individuele beoordeling, in zijn geheel aangenomen.¹²²⁰ Het regeringsbeleid voor, tijdens en na de oorlog heeft geleden aan een gebrek aan beslistheid en aan een gebrek aan gevoel voor de praktische gevolgen van de genomen besluiten. Steeds weer werd duidelijk dat het beleid van de regering op tal van punten betreffende de juridisch-technische beslissingen en beleidsvoornemens, tekortgeschoten is. Door het beleid van de regering over de hele periode 1937-1953 samen te bundelen, kan mijns inziens, inzichtelijk gemaakt worden dat de problemen in het beleid van de regering niet het gevolg waren van incidenten, maar het gevolg van structurele gebreken in het regeringsbeleid.

10.2 *Regeringsbeleid voor de oorlog op juridisch gebied met betrekking tot de oorlog en haar gevolgen*

Voor de oorlog heeft de regering pas op een laat ogenblik, in 1937, een begin gemaakt met het nemen van juridische maatregelen met het oog op een eventuele toekomstige oorlog. Zoals L. de Jong al schreef in zijn serie *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, is er 'op het niveau van de Ministerraad, voor zover ons bekend, in de vooroorlogse jaren nooit sprake geweest van goed doordacht en gecoördineerd beraad dat zich tot alle aspecten van de landsverdediging uitstrekte.' Het beleid uit de jaren voor de oorlog getuigde van weinig voorstellingsvermogen. Dit was het geval bij het laten opstellen van de 'Aanwijzingen' (1937) en bij het verzoek om advies over het staatsnoodrecht (1939-1940).

¹²¹⁹ Zie uitgebreid rubriek 2.2.3.

¹²²⁰ Zie uitgebreid rubriek 2.4.

Het aannemen van de Aanwijzingen was een goed besluit van de regering. Maar de Aanwijzingen werden slechts op kleine schaal verspreid; de overgrote meerderheid van de ambtenaren en directies van grote bedrijven kenden de Aanwijzingen niet. Als de overheidsfunctionarissen de Aanwijzingen al kenden, was de centrale gedragslijn in deze Aanwijzingen onmogelijk op te volgen. De voorgeschreven gedragslijn was namelijk dat ambtenaren zo lang mogelijk op hun post moesten blijven en bij onwelgevallige acties protest moesten aantekenen. Dit wekte echter vaak, tegen de bedoeling van betrokkenen in, de schijn van collaboratie.¹²²¹

Hetzelfde probleem van een in principe juiste beslissing, maar een slechte uitwerking speelde bij het vragen om advies over staatsnoodrecht aan G. van den Bergh, hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam en raadsadviseur in buitengewone dienst van het departement van Justitie. Het vragen van dit advies was een verstandige beslissing. Van den Bergh heeft in 1940 niet alleen een advies geschreven voor de regering, maar een hele conceptwet op het staatsnoodrecht opgesteld. Deze wet werd niet versneld behandeld in de Raad van State noch door de Staten-Generaal, omdat de regering van mening was dat er nog voldoende tijd was voor een normale behandeling van het wetsontwerp. De gedachte hierbij was dat Nederland zich goed zou kunnen verdedigen achter de Hollandse Waterlinie en een aanval van een bezetter tot staan zou kunnen brengen of maanden zou kunnen vertragen. Gevolg was dat in mei 1940, toen de regering naar Engeland gevlucht was, de wet niet aangenomen of zelfs behandeld was in de Staten-Generaal en dat daarom geen gebruik gemaakt kon worden van objectief geschreven staatsnoodrecht. De Nederlandse regering in Londen kon dus alleen gebruik maken van ongeschreven subjectief staatsnoodrecht.¹²²²

Een derde probleem met grote consequenties was de verhouding van de regering tot de Tweede Kamer van de Staten-Generaal. Op 10 mei 1940 reageerde minister-president D.J. de Geer wel heel bijzonder op een telefonisch verzoek van de voorzitter van de Tweede Kamer om naar de Kamer te komen. De Geer weigerde aan dit verzoek te voldoen. Hiermee miskende hij de positie van de Tweede Kamer en de feitelijke oorlogstoestand op dat ogenblik in Nederland. Hij zei: *'Ik heb op het ogenblik wel wat anders te doen en bovendien begrijp ik niet, waarom de Kamer moet bijeenkomen: die heeft op het ogenblik niets te doen: dat is afgelopen op het moment; wij zijn niet in een toestand dat de Kamer behoeft bijeen te komen en het heeft ook geen nut.'* Hierdoor werd niet alleen de positie van de Staten-Generaal miskend, maar heeft de regering ook de mogelijkheid voorbij laten gaan om in samenspraak met de Staten-Generaal bevoegdheden te krijgen om in oorlogstijd door te kunnen regeren. Dit was in schril contrast met België en Noorwegen. De Belgische regering heeft op 10 mei 1940, de dag van de Duitse inval in België, samen met de beide Kamers een door de Koning bekrachtigde wet uitgevaardigd over overdracht van bevoegdheden in oorlogstijd. Ook in Noorwegen is op de dag van de Duitse inval, 19 april 1940, in samenwerking met de Storting (het Noorse parlement) besloten de regering volmacht te geven voor het behartigen van de belangen van de Noorse staat.¹²²³

Op 13 mei 1940, zonder enige mededeling aan de Staten-Generaal, de Raad van State of andere Hoge Colleges van Staat, of overleg onderling, vertrokken overhaast Koningin Wilhelmina en daarna de ministers uit het kabinet De Geer via Hoek van Holland naar Engeland. Het vertrek was niet de uitvoering van een georganiseerd en vooraf goed doordacht plan. Maar een overhaaste vlucht. De regering had geen ambtenaren, geen secretariaatsmedewerkers, geen leden van de Staten-Generaal en geen leden van de Raad van State gevraagd om mee te gaan. Dit heeft in Londen geleid tot ernstige ambtelijke, politieke en beleidsmatige problemen. In mei 1940 telde het Ministerie van Justitie in Londen daarom slechts één ambtenaar, de per ongeluk meegekomen J.R.M. van Angeren. In de loop van de jaren werden wel mensen aangesteld bij de diverse ministeries, maar dat waren niet de deskundige en jarenlang getrainde ambtenaren. Die waren achtergebleven in Den Haag.¹²²⁴

¹²²¹ Zie uitgebreid rubriek 2.1.1.

¹²²² Zie uitgebreid rubriek 2.1.2.

¹²²³ Zie uitgebreid rubriek 2.1.3.

¹²²⁴ Zie uitgebreid rubriek 2.1.4.

10.3 Regeringsbeleid *tijdens de oorlog* op juridisch gebied met betrekking tot de oorlog en haar gevolgen

10.3.1 Staatsnoodrecht en de aanneming van wetsbesluiten in Londen

Met betrekking tot het gebruik van het subjectief staatsnoodrecht heeft de regering in mei 1940 in Londen stilzwijgend aangenomen dat de bezetting van Nederland een staatsrechtelijk noodgeval creëerde voor Koningin en regering. Om met de woorden van Koningin Wilhelmina van 14 mei 1940 te spreken: *‘Nadat volstrekt zeker was geworden dat wij en onze ministers in Nederland niet vrijelijk konden doorgaan met de uitoefening van ons staatsgezag, moest het harde maar noodzakelijke Besluit worden genomen, de zetel der regering te verplaatsen naar het buitenland voor zolang als onvermijdelijk.’* Men ging er in Londen van uit dat de Nederlandse regering, weliswaar niet in overeenstemming met de Grondwet, maar ‘naast’ de Grondwet had gehandeld. De beslissing van de Nederlandse regering in Londen om nog tijdens de oorlog wetsbesluiten op te stellen en aan te nemen, was genomen onder grote druk. In mei 1940 realiseerde de regering zich dat alleen via wettelijke regelingen de grote Nederlandse tegoeden in het buitenland uit handen van de Duitse bezetter zouden kunnen worden gehouden. Dit was de aanleiding voor de eerste wetsbesluiten, opgesteld door J.R.M. van Angeren in opdracht van de regering in mei 1940.¹²²⁵

Na uitgebreide nota’s in 1941 over de oorlogsgelateerde misdrijven in bezet Nederland, werden in opdracht van de regering wetsbesluiten opgesteld voor de naoorlogse berechting van deze misdrijven. Vervolgens werd advies gevraagd over de ontwerpen van wetsbesluiten voor *militaire bijzondere rechtspleging* aan de Studiegroep voor Reconstructieproblemen, de Ministeriële Commissie Terugkeer en de Buitengewone Raad van Advies.¹²²⁶ Het voorbereiden en aannemen van de wetsbesluiten over de bijzondere rechtspleging voor de berechting van oorlogsgelateerde misdrijven en collaboratie was een juiste beslissing. Zoals Burger aangaf in zijn lezing in 1972: *‘doordat de regering al tijdens de oorlog de besluiten over de bijzondere rechtspleging genomen had, kon al vrij snel na de oorlog begonnen worden met de opbouw van een apparaat voor de bijzondere rechtspleging’*. Door deze besluiten wilde de regering niet alleen oorlogsgelateerde misdrijven kunnen berechten, maar ook de rechtsstaat in Nederland herstellen.

De regering ging na de adviezen over de bijzondere rechtsplegingsbesluiten door de Buitengewone Raad van Advies op haar staatsrechtelijke strepen staan en gaf in juni 1943 aan dat alleen zij het recht had om staatsrechtelijke beslissingen te nemen. Het was, volgens de regering, *‘principeel en staatsrechtelijk onjuist (om) nader met den Raad overleg te blijven plegen. Het treffen van deze (wetgevende) beslissingen is een aangelegenheid welke tot de uitsluitende bevoegdheden van de Regeering behoort.’* De uitgebreide en juridisch onderbouwde adviezen van de Buitengewone Raad van Advies hadden niet zomaar terzijde geschoven mogen worden. De regering had zich meer moeten aantrekken van de adviezen en ze had deze adviezen niet mogen negeren met een beroep op staatsrecht bedoeld voor tijden van vrede. Het overnemen van het advies van de Buitengewone Raad van Advies om uit praktische overwegingen leden van de NSB en aanverwante organisaties (zij schatte dit aantal op 100.000) niet door de Bijzondere Gerechtshoven te laten berechten maar door een ander nog op te richten rechtsorgaan was op zichzelf verstandig, maar het advies van de Buitengewone Raad van Advies was tweeledig: niet berechten via de Bijzondere Gerechtshoven, maar berechten via administratief recht. Dit tweede deel van het advies werd echter niet overgenomen. De regering besloot om hen via apart ‘tuchtrecht’ door Tribunalen te laten berechten. Dit bleek na de oorlog onhoudbaar en was de aanzet voor het Besluit Politieke Delinquenten in oktober 1945.

Over de grondslag van de bijzondere berechting en bestraffing is al in een vroeg stadium nagedacht. Zonder dat de regering dit expliciet genoemd had, was vergelding de basis voor de bijzondere rechtspleging. Straf ter generale of speciale preventie was niet aan de orde, omdat kans op recidive

¹²²⁵ Zie uitgebreid rubriek 2.2.1

¹²²⁶ Zie uitgebreid rubriek 2.2.2.

was uitgesloten. De oorlog was immers afgelopen. Het uitgangspunt was daarom: vergelding. En wel vergelding voor het aangedane leed. Niet alleen het leed aangedaan door de betrokkene, maar al *het leed van bezetting, beroving, deportatie van Joodse inwoners en al het andere wat tijdens de oorlog gebeurd was*. De straffen die opgenomen waren in het Besluit Buitengewoon Strafrecht (D61) waren dan ook bedoeld als opzettelijke leedtoevoeging: ontneming van bepaalde rechten, verlies van vermogensbestanddelen en verlies van vrijheid. De straffen werden gezien als heling van de ontwrichting van de maatschappij.

In 1943 nam de regering wetsbesluit D60 aan, het Besluit op de Bijzondere Staat van Beleg. In dit besluit was opgenomen dat direct na de bevrijding van een stuk Nederlands grondgebied een 'militair gezag' tijdelijk het gezag zou voeren, in plaats van het burgerlijk gezag. Het instellen van het Militair Gezag in Londen is een verstandige beleidsbeslissing geweest is. Hiermee werd voorkomen dat in bevrijd Nederland een machtsvacuüm zou ontstaan. Bovendien had de regering het Militair Gezag bijzondere bevoegdheden gegeven voor het herstellen van orde en rust, het benoemen van ambtenaren en leidinggeven op opengevallen plaatsen (daarvoor bezet door pro-Duitse Nederlanders).

Maar ook bij de instelling van het Militair Gezag heeft het de regering aan praktisch inzicht ontbroken. Het Militair Gezag kreeg volgens besluit D60 het alleenrecht voor de arrestaties van 'politieke delinquenten' in bevrijd Nederland. Hierbij is niet gedacht aan de waarschuwingen in Londen, onder andere van de Buitengewone Raad van Advies, dat alleen al de NSB-aanhang geschat moest worden op 100.000 personen.

Het Militair Gezag was alleen al door zijn omvang (rond 600 man in september 1944) totaal niet berekend op deze taak. Bovendien ontbrak het aan richtlijnen en een wettelijke onderbouwing van de in het strafrecht onbekende term 'internering'. Dit alles bij elkaar heeft mede tot chaos en wetteloosheid geleid na september 1944 in het bevrijde zuiden van Nederland.

10.3.2 Het ontbreken van een nadere uitwerking van de Londense wetsbesluiten

De regering in Londen had door het vaststellen van de bijzondere strafwetgeving en het Tribunaalbesluit gehoopt na de bevrijding een *'Bijltjesdag'* vóór te zijn. De regering heeft wel de bijzondere rechtsplegingsbesluiten aangenomen, maar ze heeft nagenoeg niets gedaan om deze besluiten ook werkelijk te kunnen uitvoeren. Tot op zekere hoogte heeft de regering zich voorbereid op terugkeer naar Nederland en op het herstel van het bestuur en het maatschappelijk leven. Maar de regering had in deze besluiten lang niet alles geregeld; bij het opstellen van voorschriften voor de praktische toepassingen van de besluiten is de regering tekortgeschoten. Er was niet in een verordening vastgelegd wat internering zou inhouden of hoe deze vorm van vrijheidsbeneming paste in de strafrechtspleging. Er waren geen kampen, geen besluiten over voeding en bewaking en geen opgeleide commandanten voor de interneringskampen. Natuurlijk is het na een oorlog altijd een chaos. Maar de regering is tekortgeschoten in het uitvoeren van uitvoeringsbesluiten. En de naoorlogse chaos is onvoldoende excuus voor deze tekortkomingen.

In het oog springende tekortkomingen waren:

1. Er was in Londen geen besluit vastgesteld waarin de rechten en plichten van de geïnterneerden waren vastgelegd. Pas in oktober 1946 werd een Interneringsregeling opgesteld waaraan geïnterneerden rechten en plichten konden ontlelen. Vóór die datum waren de geïnterneerden afhankelijk van de (on)welwillendheid van kampcommandanten en bewakingspersoneel.¹²²⁷
2. Er waren in Londen geen voorschriften opgesteld of maatregelen genomen voor het regelen van een behoorlijk stelsel van internering en bewaking. De chaos in Nederland na de bevrijding was groot, maar er was in Londen over deze zaken zelfs niet nagedacht. Het Militair Gezag had in Engeland commandanten voor de interneringskampen kunnen laten trainen, maar had daarvan afgezien, *'omdat er al zoveel ander werk was.'*¹²²⁸

¹²²⁷ Besluit G310, Besluit van 31 oktober 1946 houdende vaststelling van de Interneringsregeling 1946.

¹²²⁸ Archief MG, inv. nr. 92-112: informatie over cursussen van het Militair Gezag. Daar zit echter geen cursus bij voor commandanten van

3. Hoewel al in Londen de opdracht aan het Militair Gezag gegeven was om zo snel mogelijk voordrachten te doen voor de bezetting van de Bijzondere Raad van Cassatie en de Bijzondere Gerechtshoven, is hier niets van gekomen. Ondanks alle correspondentie, gesprekken en rapporten lieten de benoemingen, of zelfs overeenstemming over de benoemingen van de bijzondere (militaire) raadsheren, lang op zich wachten. In april 1945 waren er nog steeds geen mensen in bevrijd gebied aangezocht om zitting te nemen in de Bijzondere Gerechtshoven en de Bijzondere Raad van Cassatie. Deze taak is daarom in april 1945 door minister-president P.S. Gerbrandy overgedragen aan de jurist en oud secretaris-generaal J.C. Tenkink. Die had vervolgens samen met G.E. Langemeijer binnen anderhalve maand de bezetting rond van de eerste drie Bijzondere Gerechtshoven en van de Bijzondere Raad van Cassatie.
 4. In Londen was wel bedacht dat er een heel nieuwe rechtsorganisatie zou worden opgezet in bevrijd Nederland voor de berechting van 'politieke delinquenten'. Maar er was niets voorbereid om huisvesting, administratieve ondersteuning of administratiemiddelen goed te regelen. Kamers van Tribunalen en Bijzondere Gerechtshoven en de Bijzondere Raad van Cassatie moesten zelf op zoek naar werkruimten, administratief personeel, bureaus, typemachines enzovoort. Het zou waarschijnlijk heel wat gescheeld hebben, als in Engeland een instructie of verordening was uitgevaardigd waarin was opgenomen dat deze bijzondere rechtsplegingsorganen geholpen *moesten* worden bij het vinden van huisvesting en andere benodigdheden en daarbij in noodgevallen voorrang zouden krijgen. Nu moesten die colleges bedelen om zittings- en kantoorruimte. Zo moest de Bijzondere Raad van Cassatie bedelen bij de Hoge Raad om ruimte te krijgen. De Kamer Groningen en de drie Groningse Kamers van het Tribunaal Groningen moest smeken om ruimte bij de arrondissementsrechtbank Groningen. De vierde Kamer, in Veendam, vond met veel moeite een zittings- en werkplek in het gemeentehuis van Veendam. En de vijfde Kamer, in Winschoten, vestigde zich na onderhandelingen in het Kantongerecht in Winschoten.¹²²⁹ Met een in Londen vervaardigde instructie was het mogelijk soepeler gegaan en hadden de bijzondere rechtsplegingscolleges kunnen aangeven dat ze recht hadden op zittingsruimte.
 5. Mijns inziens het grootste euvel was het ontbreken van elke realiteitszin over de arrestaties en de gevolgen daarvan. Op papier stond het mooi, veel categorieën te arresteren personen. Maar hoewel de regering zowel door de Commissie Terugkeer als door de Buitengewone Raad van Advies gewaarschuwd was over het grote aantal Nederlanders dat lid geweest was van de NSB of andere pro-Duitse organisaties, is er niets aan gedaan om deze tsunami van arrestanten in enigszins goede banen te leiden. In Londen had men voorbereid moeten en kunnen zijn op meer dan 100.000 arrestanten. De arrestaties en interneringen geschieden vanaf het begin volstrekt chaotisch. Bij de arrestaties werd niet gekeken naar schuld of onschuld. Er werden daardoor volstrekt onschuldige personen aangehouden. Er werd bovendien niet onmiddellijk van iedere geïnterneerde een dossier aangelegd.
- 10.4 Regeringsbeleid *na de oorlog* op juridisch gebied met betrekking tot de oorlog en haar gevolgen
- 10.4.1 Het opstarten van de bijzondere rechtspleging na de oorlog

In de praktijk bleek alles na de oorlog, ook de wetsbesluiten over de bijzondere rechtspleging uit de oorlog, onder druk van de omstandigheden vloeibaar. In de naoorlogse praktijk zijn met grote regelmaat de in Londen aangenomen besluiten ingehaald. Al in december 1944 moest het Tribunaalbesluit worden aangepast aan het feit dat de Raad van State, die het Fiat Executie zou moeten afgeven over opgelegde maatregelen van de Tribunalen, nog in het bezette gedeelte van Nederland gevestigd was.¹²³⁰

interneringskampen, maar wel allerlei andere cursussen.

¹²²⁹ Provinciale Almanak voor Groningen, 1946, p. 170-171.

¹²³⁰ Besluit E153.

In mei 1945 moest de regering, na een maandenlange staking van de geïnstalleerde Tribunalen in het bevrijde zuiden van Nederland, instemmen met een tweede ingrijpende wijziging in het Tribunaalbesluit. Bij Besluit F85 werd de vaste straftermijn van tien jaar gewijzigd in een variabele straftermijn van nul tot tien jaar.¹²³¹ Daarnaast werd vaste verbeurdverklaring van het gehele vermogen, gewijzigd in een mogelijke verbeurdverklaring van een gedeelte van het vermogen. Daarna hebben in mei 1945 de Tribunalen in het zuiden van het land hun werkzaamheden weer opgepakt. De Bijzondere Gerechtshoven in Den Haag, Amsterdam en Den Bosch volgden vanaf augustus 1945 en de eerste zitting van de Bijzondere Raad van Cassatie was in september 1945. Tot slot volgden in de maanden daarna de Bijzondere Gerechtshoven van Arnhem en Leeuwarden. Eind 1945 werd overal in het land al volgens de bijzondere rechtsplegingsbesluiten recht gesproken. Als de Nederlandse regering in Londen het advies gevolgd zou hebben van de Londense Buitengewone Raad van Advies, om voor het Besluit Buitengewoon Strafrecht eerst de instemming van de Staten-Generaal te vragen, dan zou de bijzondere rechtspleging pas in 1946, na consultering van de Voorlopige Staten-Generaal met haar werkzaamheden hebben kunnen starten. De Voorlopige Staten-Generaal startte haar werkzaamheden namelijk pas op 20 november 1945 en nam uiteindelijk onder grote politieke druk in maart 1946 de Londense wetsbesluiten als wetgeving aan. De Bijzondere Gerechtshoven en Tribunalen waren toen al maanden bezig met de berechting van oorlogsgelateerde misdrijven op grond van de wetsbesluiten D61-D64.

De toestand in de interneringskampen was al snel na september 1944 onhoudbaar. Hiervoor werd al gewaarschuwd in oktober en november 1944.¹²³² In de zomer van 1945 werd gewaarschuwd voor mogelijke uitbraken van besmettelijke ziektes in de interneringskampen en voor de onvoldoende bescherming van geïnterneerden in de winter van 1945-1946. Ook hier werd het regeringsbeleid ingehaald door de naoorlogse werkelijkheid.

De waarschuwingen uit de zomer van 1945 leidden uiteindelijk tot het Besluit Politieke Delinquenten van oktober 1945. In dit besluit werd het beleid ten aanzien van de berechting van 'politieke delinquenten' ingrijpend gewijzigd. Er zou onderscheid gemaakt moeten worden tussen 'lichte' gevallen en 'zware' gevallen. Ook dit besluit kende echter een zeer korte levensduur. Al op 19 november 1945 zag een heel nieuw Besluit Politieke Delinquenten het licht, Besluit F280. De reden hiervoor was het beëindigen van het Militair Gezag en het herstellen van het burgerlijk gezag per 1 maart 1946. Alle artikelen in het Besluit F244 waarin het Militair Gezag genoemd werd, moesten worden gewijzigd.

Al in januari 1946 bleek dat de beslissing om de procureurs-fiscaal drie maanden de tijd te geven om de in bewaringstellingen van alle individuele 'politieke delinquenten' te regelen onvoldoende was. Besloten werd dat de commandanten van alle interneringskampen lijsten van geïnterneerde 'politieke delinquenten' moesten aanleggen en opsturen naar de procureurs-fiscaal van het juridisch ressort waar het kamp zich bevond. De procureurs-fiscaal hebben vervolgens alle op de lijsten vermelde 'politieke delinquenten' collectief officieel in bewaring gesteld.¹²³³

In juli 1947 werd tot slot Wet H206, houdende nadere voorzieningen met betrekking tot de bijzondere rechtspleging, aangenomen. In deze wet werden ingrijpende wijzigingen in alle wetsbesluiten over de bijzondere rechtspleging (D61-D64, E101, F280) opgenomen.¹²³⁴

Een maand later stuurde minister van Justitie J.H. van Maarseveen een voorstel naar de Tweede Kamer om per 1 januari 1948 de tribunaalberechting stop te zetten en een start te maken met het opheffen van de Bijzondere Gerechtshoven. Deze plannen zijn daarna voortdurend in tijd opgeschoven

¹²³¹ Zie uitgebreid rubriek 3.8.4.

¹²³² Brief van G.J. van Heuven Goedhart van 24 oktober 1944 aan F.J.H. Snijders, hoofd sectie II Militair Gezag, brief van H.J. Kruls, chef-staf van het Militair Gezag van. Oktober 1944, gepubliceerd in Leeuwarder Courant..

¹²³³ Tresoar, Procureur generaal, toegang 17.02 inv. nr. 2582, 2927, 2973: lijsten van geïnterneerden, door kampcommandanten toegestuurd aan de procureurs-fiscaal in Leeuwarden; DGBR, Beschikking van de minister van Justitie nr. 05037 van 28 februari 1946 beschikking betreffende bewaringskampen op grond van artikel 12 en 13 van het Besluit Politieke Delinquenten, F280.

¹²³⁴ H206, WET van 27 juni 1947 houdende nadere voorzieningen met betrekking tot de bijzondere rechtspleging, Stb H206; Zie uitgebreid over de wijzigingen ingevolge Wet H206 rubriek 2.7.3.

en gewijzigd, maar hebben voor veel onrust en vertraging in de berechting in de Tribunaalkamers en de Kamers van de Bijzondere Gerechtshoven gezorgd.

10.4.2 Arrestatie- en interneringsbeleid in de praktijk *na de oorlog*

De regering was in Londen zeer bevreesd voor een mogelijke Bijltesdag. Eigenrichting door burgers was een schrikbeeld. Dat deze angst niet alleen in Londen heerste, bleek uit het feit dat in september 1944, toen het leek alsof Nederland bevrijd zou worden, vele NSB'ers, pro-Duitse personen en hun gezinnen uit angst voor Bijltesdag hals over kop naar Duitsland gevlucht zijn. Er is in Nederland, in tegenstelling tot in België en Frankrijk, geen Bijltesdag geweest. Zoals A.D. Belinfante stelt in zijn boek *In plaats van Bijltesdag* is dit vooral te danken aan de massale en snelle arrestaties. Het feit dat via Radio Oranje beloofd was dat iedere misdadiger, collaborateur en NSB'er berecht zou worden, is mogelijk ook een reden geweest is om niet tot eigenrichting over te gaan. Maar de massale arrestaties van iedereen die verdacht werd of waarvan vermoed werd dat hij/zij met de Duitse bezetter gecollaboreerd had of oorlogsgerelateerde misdrijven begaan had, is na de oorlog ontaard in een grote chaos.¹²³⁵

In september 1944, toen het eerste stukje grondgebied bevrijd was, was het echter niet de regering die het gezag over Nederland had. In Besluit D60 werd bepaald dat in Nederland meteen na de bevrijding de Bijzondere Staat van Beleg zou gelden. Dit besluit was genomen om bijzondere bepalingen van tijdelijke aard mogelijk te maken omdat *'zich daarbij [na de Bevrijding] omstandigheden voordoen welke in de bestaande wetgeving niet zijn voorzien.'*

Door de Bijzondere Staat van Beleg af te kondigen voor het toekomstig bevrijd gebied had de regering de mogelijkheid geschapen om buiten bestaande wetten en verordeningen het Militair Gezag de vrije hand te geven om *'orde op zaken te stellen'*. Het uitvaardigen van de Bijzondere Staat van Beleg was een verstandig besluit. Het Militair Gezag heeft met een kleine groep zijn uiterste best gedaan om de toestand in bevrijd Nederland spoedig te stabiliseren en tal van maatregelen en besluiten genomen om orde en rust te herstellen en levering van voedsel, gas, water en elektriciteit weer op gang te brengen. Volgens Besluit D60 moest het Militair Gezag zich richten naar de instructies van de regering. De regering had wel de bevoegdheid om te bepalen hoe ver de bevoegdheid van het Militair Gezag zou reiken, maar ze had het niet de bevoegdheid om verordeningen of lastgevingen van het Militair Gezag aan te vullen of te wijzigen.

Het Militair Gezag was voorbereid op de taken horend bij het houden van rust en orde en het trachten de veiligheid van de burgers te garanderen. Maar het Militair Gezag was slechts met een paar honderd man naar Nederland gekomen. Deze mensen waren totaal onvoorbereid op de grote hoeveelheid arrestaties. Volgens artikel 16 van Besluit D60 had het Militair Gezag de bevoegdheid iedere persoon, met uitzondering van diegenen genoemd in artikel 13 lid 3, te doen aanhouden, onderzoeken en in bewaring stellen. Volgens artikel 13 lid 2 moest van elke inbewaringstelling een proces-verbaal worden opgemaakt.

De arrestaties ontaardden in een grote chaos van opgepakte en geïnterneerde personen, zonder onderzoek naar een eventuele schuld aan misdaden of collaboratie, zonder administratieve verwerking van de arrestanten, vaak zonder verhoren en zonder zelfs maar mee te delen waarom mensen als 'politiek delinquent' waren opgepakt.

¹²³⁵ www.delpher.nl/nl/kranten/results?query=Radio+Oranje+berechting&page=1&maxperpage=50&coll=ddd: *De Vrije Nieuws Centrale*, 7-2-1944, *De Luistervink: nieuws van alle fronten*, 7-4-1944, *De nieuwsbode: orgaan van de Vrije Pers*, 18-4-1944, *VODOC*, 9-5-1944, *De nieuwsbode: orgaan van de Vrije Pers*, 3 juni 1944, *Hilversum III*, 6-6-1944: Tussen februari en begin juni 1944 zijn door de leden van de regering via Radio Oranje radio toespraken gehouden over berechting en zuivering na de oorlog. Op 7-2-1944 meldt *De Vrije Nieuws Centrale* de radio toespraak van J.A.W. Burger over zuivering en civiele berechting. En tussen 5 april en 3 juni 1944 worden door G.J. de Beus, secretaris van de Minister President, 'De Rotterdammer', en de leden van de Nederlandse regering in Londen P.S. Gerbrandy, G. Bolkestein, P.A. Kerstens, J.A.W. Burger, J. Th. Furstner toespraken gehouden met als titel: NA DE BEVRIJDING. Onder deze titel zijn voor Radio Oranje in een serie uitzendingen mededelingen gedaan over de maatregelen die de Regering voor het tijdperk na de bevrijding voorbereid; www.npogeschiedenis.nl/na-de-bevrijding/boek/Ad-van-Liempt-Na-de-bevrijding-Het-dagboek-van-een-meisje-Anne-Frank.html, toespraak van G. Bolkestein, 28 maart 1944; Over Radio Oranje zie uitgebreid: PEC, deel 7a en b, p. 392-433, NIOD, Bureau Inlichtingen Londen, inv. nr. 18.

Naast het Militair Gezag dat officieel als enige bevoegd was tot het uitvoeren van arrestaties, hebben ook de Binnenlandse Strijdkrachten en andere verzetsgroepen op grote schaal vanaf september 1944 arrestaties verricht. Het Militair Gezag heeft na oktober 1944 niet getracht in samenwerking met de Binnenlandse Strijdkrachten en andere verzetsorganisaties de arrestaties beter te regelen, maar het heeft zich gestort in een machtsstrijd over de arrestatiebevoegdheid. Het Militair Gezag stond bovendien machteloos tegenover de anarchie van leidinggevende functionarissen, zoals militaire Commissarissen en commandanten van interneringskampen.¹²³⁶

Vanaf februari 1945 was de machtsstrijd over de arrestaties tussen het Militair Gezag en de Binnenlandse Strijdkrachten officieel beslecht. Er werd een nieuwe organisatie in het leven geroepen, die de arrestaties en verhoren vanaf dat ogenblik zou gaan uitoefenen, de Politieke Opsporingsdienst (POD).

De internering van verdachte 'politieke delinquenten' verliep van het begin af aan rampzalig. Elke ruimte groter dan een bezemkast lijkt gebruikt te zijn om 'politieke delinquenten' te interneren. Gebrek aan geschoolde commandanten voor interneringskampen, de machtsstrijd tussen het Militair Gezag en de Binnenlandse Strijdkrachten over de bevoegdheid tot arrestatie en competentiestrijd tussen de binnenbewaking en de buitenbewaking bij interneringskampen hebben de basis gelegd voor een onhoudbare vrijheidsberoving van velen, zonder behoorlijke aanhoudingsbevelen of voorlichting over de eventueel gepleegde (mis)daden. De 'heropvoeding' van de politieke gevangenen in de interneringskampen liet ernstig te wensen over. Pas in de Interneringsregeling in oktober 1946 werd bepaald dat een commandant aan het hoofd van een interneringskamp kwam te staan met naast hem een Commissie van Toezicht. Gezamenlijk moesten na de totstandkoming van deze Interneringsregeling de commandant van het interneringskamp waar de geïnterneerde zich bevond en de Commissie van Toezicht advies aan de minister van Justitie geven over de voortzetting van de internering van een 'politieke delinquent'.

Er was nog een bijkomend probleem bij de arrestaties: de aanhoudingen, arrestaties en verhoren door de Canadese Field Security Service (FSS), het Bureau Nationale Veiligheid en individuele groepen burgers. De onderzoeken van de FSS en de BNV waren niet gericht op berechting, maar op het verkrijgen van gegevens over personen die nog haarden van onrust in Europa konden doen ontbranden, zoals Weerwolf-acties. Daarnaast was hun doel om informatie over geroofde en verborgen goederen en geldswaarden te verkrijgen. Pas in begin 1946 werden de geïnterneerde Duitse militairen en Nederlandse pro-Duitse leidinggevendenden aan de Nederlandse autoriteit overgedragen. Daarnaast hebben individuele groepen burgers mensen gearresteerd en geïnterneerd in zelf opgerichte illegale interneringskampen.

Nederlanders dachten dat na de oorlog ook in Nederland ondergrondse (Duitse) organisaties gewapenderhand zouden proberen wraak te nemen voor de Duitse nederlaag of voor de berechting van Duitse militairen. Geruchten over Weerwolf-acties werden onder andere gevoed door informatie uit verhoren van 'politieke delinquenten'. Dat de angst voor aanslagen niet geheel ongegrond was, bleek toen in Amsterdam een aanslag door de SS gepleegd werd en toen in Groningen mensen werden opgepakt met zenders en militair materiaal.¹²³⁷

10.4.3 Straf verminderend beleid met betrekking tot de opgelegde straffen

De regering in Londen was al vanaf 1941 bezig met de voorbereidingen voor berechting van oorlogsgereleerde misdrijven en collaboratie in Nederland na de bevrijding. Het beleidsvoornemen van de regering was tijdens de oorlog om *alle* 'politieke delinquenten' te bestraffen. Ook heeft de regering tijdens de oorlog regelmatig te kennen gegeven dat er na de oorlog streng gestraft zou moeten worden. Alle straffen waren in het Besluit D61 verhoogd ten opzichte van de straffen opgenomen in het Wetboek van Strafrecht.

Minister-president P.S. Gerbrandt kondigde via een radiotoespraak voor Radio Oranje aan: *'Er zal geen eigenrichting zijn maar berechting in naam van de Koningin' en 'Geen verrader zal zijn verdiende loon*

¹²³⁶ Zie hierover rubriek 3.3.1.

¹²³⁷ Zie uitgebreid rubriek 3.3.3.

ontgaan'.¹²³⁸ In het Bijzonder Gratie-adviesbesluit was wel bepaald dat de Kroon gratie kon verlenen na het inwinnen van het advies van het college dat de straf had opgelegd.¹²³⁹ Na het bekend worden van de bijzondere rechtsplegingsbesluiten werd in *VODOC*, een illegale krant in bezet Nederland, opgemerkt dat er ook een bijzonder gratiebesluit is opgesteld *'omdat de mogelijkheid van gratie nu eenmaal bij strafbepalingen hoort. Er behoeft wel niet bij vermeld te worden, dat het niet anders dan in enkele uitzonderingsgevallen zal worden toegepast.'*¹²⁴⁰ Deze opmerking verwoordde de gevoelens van de regering in Londen en van velen in bezet Nederland.

Met het adagium 'Snel, streng en rechtvaardig' verwoordde minister J.A.W. Burger op 16 augustus 1944 via Radio Oranje in Londen officieel de doelstelling van de regering voor de berechting volgens de wetsbesluiten voor bijzondere rechtspleging D61-D64.¹²⁴¹

Met honderdduizenden geïnterneerden, een nagenoeg lege staatskas en onvoldoende middelen en mogelijkheden om alle 'politieke delinquenten' te berechten, wijzigden het beleid en de ideeën van de regering over bestraffing heel snel. Het aantal 'politieke delinquenten' moest drastisch omlaag. Nederland had werkrachten nodig en het grote aantal gedetineerden drukte zwaar op de rijksbegroting. De Nederlandse regering heeft na de oorlog gratie als politiek instrument gebruikt om het aantal gedetineerden te verminderen.

Maar naast politieke en financiële redenen heeft ook grote zorg over de huisvestingen van gevangenen in interneringskampen zeker meegespeeld om via gratie of voorwaardelijke invrijheidsstelling zo veel mogelijk gedetineerden vrij te laten. De meeste plekken die na de oorlog in allerijl benoemd waren tot interneringskamp, voldeden absoluut niet. Ze hadden te weinig slaapplekken, te weinig wasvoorzieningen, geen of nauwelijks verwarming. De regering werd dan ook al in augustus 1945 gewaarschuwd voor onhoudbare toestanden in de kampen. Onder andere door J.M. van Bemmelen, hoofd van het toezicht op de interneringskampen namens het Militair Gezag.¹²⁴² Maar ook artsen waarschuwden voor het gevaar van mogelijke uitbraken van besmettelijke ziekten in de kampen. Daar waar vrijwel de hele Nederlandse bevolking in het eerste bevrijdingsjaar nog steeds ondervoed was, waren besmettelijke ziekten voor zowel de geïnterneerde als de niet-geïnterneerde burgers een ernstig en reëel gevaar.¹²⁴³

Hoewel de regering in de oorlog dus een min of meer onverzoenlijk en hard standpunt ten opzichte van arrestatie en berechting had verkondigd, bleek het noodzakelijk om dit standpunt te veranderen. De financiële positie van Nederland was in 1945 slecht, in 1946 slechter en in 1947 hopeloos. En onder hoge druk worden vele besluiten vloeibaar! Nederland was in de oorlog leeggeroofd en alle dringend noodzakelijke goederen, olie, voedsel en transportmateriaal, moesten uit het buitenland aangevoerd worden. Hiervoor waren buitenlandse deviezen nodig. Minister van Financiën P. Lieftinck zag als enige mogelijkheid om de financiële positie van Nederland te verbeteren een drastische bezuiniging op alle binnenlandse uitgaven.¹²⁴⁴

Daarom werden steeds weer nieuwe manieren bedacht om 'politieke delinquenten' uit internering te ontslaan. Deze vormen van gratie werden aangeduid als ambtshalve graties. Juridisch kon dit eigenlijk niet, gratie was een recht voor *individuele* bestraffen. Naast gratie waren andere vormen van 'vrijlating' van 'politieke delinquenten' bedacht en uitgevoerd namelijk ambtshalve buitenvervolginstelling, ambtshalve strafvermindering, en voorwaardelijke invrijheidstellingen. Hierover zijn steeds weer nieuwe besluiten genomen.

¹²³⁸ Archief AOK, inv. nr. 1332 tekst radiorede P.S. Gerbrandy 1945; PEC, Deel 7a-b, p. 392-433 over Radio Oranje.

¹²³⁹ D64, Buitengewoon Gratieadvies Besluit artikel 2.

¹²⁴⁰ [kranten.kb.nl/themes/Ondergrondse_pers, VODOC](http://kranten.kb.nl/themes/Ondergrondse_pers,VODOC), 9 mei 1944.

¹²⁴¹ In Londen konden door het ontbreken van een Nederlands Parlement geen wetten uitgevaardigd worden door de Nederlandse regering. Er is toen besloten om wetsbesluiten op grond van subjectief staatsnoodrecht uit te vaardigen. Zie voor uitgebreide uitleg hierover rubriek 2.1.4.

¹²⁴² Belinfante 1978, p. 112-118.

¹²⁴³ H. Grevers, *Van landverraders tot goede vaderlanders. De opsluiting van collaborateurs in Nederland en België, 1944-1950*, Uitgeverij Balans, Amsterdam 2013.

¹²⁴⁴ www.politiekcompendium.nl/9351000/1f/j9vvh40co5zodus/vh4vaks9rjyl; E. Schoots, Hoed af voor Marshall. Een bijna existentieel vertrouwen in Amerika, in: *NRC*, 24 mei 1997.

Het eerste besluit in die richting was het Besluit Politieke Delinquenten van november 1945.

Officiëren-fiscaal moesten de dossiers van 'politieke delinquenten' doornemen en advies geven om 'politieke delinquenten' al dan niet (on)voorwaardelijk buiten vervolging te laten stellen door de procureurs-fiscaal.

Vervolgens onderzocht een speciale commissie in 1947 alle straffen opgelegd vóór 1 september 1946.

Over de opgelegde straffen die zij te zwaar vonden, brachten ze advies uit, met het doel de straffen door gratie te matigen.¹²⁴⁵ Deze manieren om mensen uit internering te krijgen verliep echter voor de regering veel te langzaam. Bovendien bleek dit systeem niet steeds bevredigend te werken, omdat de verschillende rechterlijke colleges geenszins een uniforme gedragslijn volgden.¹²⁴⁶

In 1947 besloot de regering daarom tot een andere oplossing. Alle 'politieke delinquenten' die nog niet veroordeeld waren en van wie geacht werd een straf lager dan drie jaar internering te krijgen, werden ambtshalve voorwaardelijk in vrijheid gesteld.¹²⁴⁷

Daarnaast kregen bepaalde groepen 'politieke delinquenten', na adviezen van de officieren-fiscaal, vanaf 1947 eerst een strafvermindering en werden vervolgens voorwaardelijk in vrijheid gesteld. De officieren-fiscaal moesten eerst de zaken van jeugdigen onderzoeken op de vraag of strafvermindering mogelijk was. Jeugdigen waren in 1947 diegenen geboren na 1922. Twee jaar later waren jeugdigen echter diegenen geboren na 1918.¹²⁴⁸

In 1948 werden de zaken van personen die boven een bepaalde leeftijd waren op dezelfde manier door de officieren-fiscaal tegen het licht gehouden.¹²⁴⁹ Ook voor die groep volgde dan strafvermindering en voorwaardelijke invrijheidstelling. Dit hoewel voorwaardelijke invrijheidstelling in het Nederlandse strafrecht eigenlijk alleen gebruikelijk was na het uitzitten van twee derde van de straf, na goed gedrag van de gevangene (art. 15 Sr).¹²⁵⁰

Een volgende vorm van 'collectieve' gratieverlening was de Jubileumgratie. Bedacht en afgekondigd op 29 juli 1948 door minister van Justitie J.H. van Maarseveen in verband met het 50-jarig jubileum van Koningin Wilhelmina als Koningin.¹²⁵¹ Zijn voorstel hield in dat voor gestraften met een straftijd van minder dan twee jaar een kwart van de straf werd kwijtgescholden en voor iedereen met een straf hoger dan twee jaar, de straf met zes maanden werd verminderd. Zijn opvolger Th.R.J. Wijers kwam met een nieuw voorstel: van alle straffen wordt een kwart kwijtgescholden met een maximum van één jaar. Ook diegenen die een maatregel opgelegd hadden gekregen tot internering door een Tribunaal zouden onder deze gratie vallen. De gratie gold echter alleen diegenen die al veroordeeld waren. Om deze vorm van gratie aan later veroordeelden ook te gunnen, kregen na de Jubileumgratie veroordeelden ook Jubileumgratie, via gratielijsten.¹²⁵²

Het verminderen van het aantal 'politieke delinquenten' vorderde hiermee volgens de regering echter nog steeds te langzaam. Daarom verzond de minister van Justitie op 3 september 1950 een geheime circulaire met richtlijnen voor de voorwaardelijke invrijheidstelling.¹²⁵³ Voorwaarden voor deze ambtshalve invrijheidsstelling waren:

- Onherroepelijke straf van tien jaar of minder, dan wel door gratie nog een straf van tien jaar of minder;
- Ten minste een derde van deze – eventueel verminderde – straftijd was vóór 1 oktober 1950 ondergaan;
- De gestraften waren vóór 1 juli 1947, uit hoofde van hun politieke delicten, van hun vrijheid beroofd.¹²⁵⁴

¹²⁴⁵ De Jong, Deel 12 Epiloog, eerste helft, p. 610-623; Romijn, 1989, p. 235-256; Belinfante 1978, p. 513-568; H.Fühner, *Nachspiel. Die Niederländische Politik und die Verfolgung von Kollaborateuren und NS-Verbrechern, 1945-1989*, Münster: Waxmann Verlag 2005, p. 79-81, 99-103.

¹²⁴⁶ Handelingen, II, zitting 1959/1960, Aanhangsel: vraag 2057 van de heer Berkhouwer van 6 april 1960.

¹²⁴⁷ Belinfante 1978, p. 519-560; *Advocatenblad* 1947, p. 46-47: voorwaardelijke invrijheidstelling van politieke delinquenten die een straf onder de drie jaar zouden hebben gekregen bij berechting.

¹²⁴⁸ Romijn 1989, p. 217, 219; Archief BRvC, inv. nr. 329. Dit archief bevindt zich momenteel (april 2015) nog bij het ministerie van Justitie.

¹²⁴⁹ Romijn 1989, p. 217, 219.

¹²⁵⁰ Belinfante 1978, p. 352 en het daar in noot 69 aangehaalde artikel 27 van de *Wet overgang bijzondere rechtspleging* (1186). Vanaf 1948 wordt de voorlopige detentie ook altijd als werkelijke straftijd meegerekend, voor zover zij op de opgelegde straf in mindering is gebracht.

¹²⁵¹ Belinfante 1978, p. 521.

¹²⁵² Belinfante 1978, p. 521-522; Archief BRvC, inv. nr. 325. Dit archief bevindt zich momenteel (april 2015) nog bij het ministerie van Justitie.

¹²⁵³ Ministerie van Justitie, Circulaire van 3-9-1950 2^e afdeling B no. 899, geheim en brief van 1 september 1950 van de minister van Justitie, geheim; Archief BRvC, inv. nr. 330, 332. Dit archief bevindt zich momenteel (april 2015) nog bij het ministerie van Justitie.

De minister antwoordde op de kritiek, op 27 oktober 1950, dat er geen sprake was van plannen voor collectieve gratie.¹²⁵⁵ Wel waren er volgens de minister plannen om over te gaan tot voorwaardelijke vrijlating van veroordeelden met een straf van minder dan tien jaar. Veroordeelden wegens verraad en mishandeling vielen buiten de regeling, ook met een straf onder de tien jaar. Bovendien betrof het *een bijzondere gunst*; het gedrag van de verdachte tijdens de internering en gunstige mogelijkheden voor reclassering wogen mee bij de beslissing.

Voor deze ambtshalve gratie werd als reden onder andere aangevoerd dat de detentie-omstandigheden in het begin zwaar waren en dat de tegen de gestraften en hun gezinnen genomen maatregelen hun lot zwaarder hadden gemaakt. Hoewel de regeling individueel zou worden uitgevoerd, bleek het uiteindelijk toch een collectieve vorm van voorwaardelijke vrijlating te zijn. Drie maanden later, op 27 januari 1951 benoemde de minister van Justitie een Commissie tot onderzoek van de mogelijkheden van gratie voor 'zware gevallen'.¹²⁵⁶ De leden van deze Commissie waren: B.V.A. Rölling, hoogleraar in Groningen, J. Zaaijer, procureur-generaal bij het Gerechtshof Leeuwarden en J.B.J. Heijmeijer, raadsheer in het Gerechtshof Leeuwarden. Tussen 1951 en 1953 adviseerde deze Commissie de minister van Justitie over eventuele gratie van zwaar gestrafte 'politieke delinquenten'. Hiervoor bekeek een jurist alle zaken van de betreffende 'politieke delinquenten' opnieuw. Op grond van zijn rapportage gaf hij een advies aan de Commissie. Die woog het advies en adviseerde vervolgens de minister van Justitie. De minister volgde vrijwel in alle gevallen dit advies. Overigens betekende dit advies niet, dat alle 'politieke delinquenten' inderdaad door gratie strafvermindering kregen. Een aantal werd nog niet geschikt geacht voor gratie. In 1951 nam de regering bovendien voorstellen aan over de definitieve regeling van voorwaardelijke veroordeling en invrijheidstelling en uitbreiding van de mogelijkheden tot toepassing van voorlopige hechtenis, volgens artikel 64 Wetboek van Strafvordering.¹²⁵⁷

Naast deze ambtshalve gratieverleningen is tussen 1946 en 1959 veelvuldig gratie verleend in individuele gevallen, na een verzoek hierom van (familie van de) 'politieke delinquent' of namens hem door zijn raadsman, meestal na een negatief advies van het orgaan dat de straf had opgelegd.¹²⁵⁸

Uiteindelijk besloot de Hoge Raad tussen 1957 en 1961 om in vrijwel alle zaken van levenslang gestrafte 'politieke delinquenten', na aanvankelijke afwijzende adviezen van de Hoge Raad en de Bijzondere Raad van Cassatie, gunstig te adviseren over ingediende gratieverzoeken. Hierdoor werden deze straffen omgezet van levenslang naar een tijdelijke straf van rond de twintig jaar en kwamen de betreffende personen vrijwel altijd meteen op vrije voeten.

10.4.4 De implementatie van het internationaal strafrecht in Nederland

In Londen was door de daar aanwezige regeringen van de bezette en geallieerde landen vanaf januari 1943 uitgebreid vergaderd over het opstellen van internationaal recht ter berechting van oorlogsmisdadigers. Nederland heeft aan de wieg gestaan van dit internationale oorlogsstrafrecht en heeft meegewerkt aan het opstellen van de strafbaarheidsbepalingen. In Besluit D61 uit 1943 was niets opgenomen over de berechting van oorlogsmisdaden. Daarna werd in mei 1945 het Besluit F85 aangenomen, tot opsporing van oorlogsmisdrijven. Maar hierbij werden Nederlanders en Nederlandse onderdanen nadrukkelijk uitgesloten als oorlogsmisdadiger. Dit ondanks de vele rapportages van 'Engelandvaarders', waaruit duidelijk werd dat ook Nederlanders als handlangers van de Duitse bezetter meewerkten aan het mishandelen, vermoorden en martelen van landgenoten.

¹²⁵⁴ www.dekrantvantoen.nl/index.do, Leeuwarder Courant van 27-10 en 10-10 1950.

¹²⁵⁵ Handelingen, II, zitting 1950-1951 Kamerstuk 1546: Nota over voorwaardelijke veroordeling en de *voorwaardelijke invrijheidstelling*.

¹²⁵⁶ Archief CABR, inv. nr. 78895-78900: De Commissie van Advies betreffende de beoordeling van gratiezaken van zwaar bestrafte politieke delinquenten, 1951 - 1953. Voor het opstellen van de adviezen werden eerst uitgebreide rapportages gemaakt door rapporteurs.

¹²⁵⁷ Besluit van 15 juni 1951, Stb. 1951, nr. 214, wijziging voorwaardelijke veroordeling en invrijheidstelling; besluit van 31 december 1951, houdende uitbreiding van de mogelijkheden tot toepassing van voorlopige hechtenis, in artikel 64 Sr.

¹²⁵⁸ Archief van de Bijzondere Raad van Cassatie aanwezig bij de Hoge Raad, inv. nr. 1-4, registers van de gratieadviezen van de BRvC en van de verleende graties.

Achteraf bezien is het een omissie geweest dat in het Besluit Buitengewoon Strafrecht niets is opgenomen over oorlogsmisdaden. Ook was het een onjuiste beslissing dat in Besluit F85 was opgenomen dat Nederlanders niet opgespoord en vervolgd konden worden voor oorlogsmisdaden. Er waren na de oorlog grofweg twee richtingen in de discussie over de berechting van oorlogsmisdaden en oorlogsmisdadigers: zij die oorlogsmisdaden zagen als commune misdrijven en zij die oorlogsmisdaden zagen als misdaden 'sui generis', die niet gedekt werden door de rechtsmacht van de Nederlandse rechter. Pas in 1947, toen met Wet H233 artikel 27a werd opgenomen in het Besluit Buitengewoon Strafrecht, kreeg de Nederlandse rechter ook volgens de Bijzondere Raad van Cassatie rechtsmacht om oorlogsmisdadigers te bestraffen. Bovendien was in artikel 27a opgenomen dat ook Nederlanders voor oorlogsmisdaden vervolgd en berecht konden worden. Doordat tot juli 1947 (Wet H233) de mening geheerst heeft dat Nederlanders volgens het gewone strafrecht en het Besluit D61 berecht konden worden en dat bovendien Nederlanders geen oorlogsmisdaden in eigen land gepleegd konden hebben, zijn in de tenlasteleggingen en vonnissen slechts artikelen uit het Wetboek van Strafrecht en uit het Besluit D61 opgenomen. Dit heeft ertoe geleid dat in de tenlasteleggingen en sententies van Nederlandse handlangers van de Duitse bezetter geen oorlogsmisdrijven of misdrijven tegen de menselijkheid waren opgenomen. Het gevolg hiervan was weer dat het onmogelijk gebleken is om Duitsland te overtuigen van het feit dat gevluchte Nederlanders op grond van hun daden aan Nederland moesten worden uitgeleverd. Naar Duitsland gevluchte Nederlanders, die op grond van het Führererlass uit 1943 de Duitse nationaliteit gekregen hadden, zijn na 1948 door Duitsland niet uitgeleverd. Wel is er in de afgelopen jaren getracht om gevluchte Duitse Nederlanders in Duitsland te berechten. Maar de rechtszaak tegen Siert Bruins in 2013 in Duitsland heeft duidelijk gemaakt dat berechting nu voor daden uit de oorlog vrijwel onmogelijk geworden is. Bij de Duitse rechtszaak van Siert Bruins is het ontbreken van nog levende getuigen de reden geweest om hem in eerste aanleg niet te veroordelen.¹²⁵⁹

10.4.5 Nieuw beleid in de bijzondere rechtspleging na de oorlog

Naast de nieuwe functionarissen die in de oorspronkelijke bijzondere rechtsplegingsbesluiten en het Tribunaalbesluit genoemd waren, werden in 1944, 1945 en 1947 nieuwe functionarissen toegevoegd. Deze nieuwe functies waren noodzakelijk om de verkeerde inschattingen die de Nederlandse regering in Londen had gemaakt van de situatie in het naoorlogse Nederland, te repareren en waren pogingen om de bijzondere rechtspleging sneller te laten verlopen.

Daarnaast heeft de regering na de bevrijding diverse wijzigingen in besluiten over de raadslieden van 'politieke delinquenten' opgenomen. Niet alleen advocaten mochten toen 'politieke delinquenten' verdedigen, maar ook militaire officieren konden optreden als verdediger van 'politieke delinquenten'. Volgens Besluit D63, artikel 8 lid 1 konden officieren van land- en zeemacht gelijkgesteld worden met advocaten. Daarnaast konden volgens lid 2 ook diegenen die een graad in de rechtswetenschappen of de hoedanigheid van meester in de rechten verkregen hadden, benoemd worden als verdediger. In Besluit F306 uit 1945 werd de benaming advocaat zelfs officieel gewijzigd in raadsman.

Nieuw ingevoerd na september 1944 waren:

Hoge Autoriteit voor de Tribunalen

In december 1944 werd de Hoge Autoriteit als nieuwe functionaris aan de tribunaalberechting toegevoegd. De Hoge Autoriteit moest zorgen voor de goed- of afkeuring van de vonnissen van de diverse Tribunaalkamers in zijn ressort.

Politieke Opsporingsdienst

In februari 1945 werd de Politieke Opsporingsdienst opgericht. Dit om de machtsstrijd tussen het Militair Gezag en de Binnenlandse Strijdkrachten te beëindigen. Tot deze dienst konden namelijk ook leden van de Binnenlandse Veiligheidsdienst of andere verzetsgroepen toetreden. De POD kreeg hierna de exclusieve bevoegdheid tot het verrichten van arrestaties.

¹²⁵⁹ Siert Bruins, Willem Polak en Heinrich Broere; www.historien.nl/oorlogsmisdadigers-wie-zijn-ze/.

Officiëren-fiscaal

Het Besluit F244/F280 uit oktober-november 1945 is bedoeld om het aantal geïnterneerde personen te verminderen. Met dit doel werd de functie van officier-fiscaal in het leven geroepen. De officieren-fiscaal vielen onder het gezag van één van de vijf procureurs-fiscaal, maar maakten geen deel uit van het Openbaar Ministerie. Zij moesten de 'lichte' en 'zware' zaken van elkaar scheiden en in de 'lichte' zaken advies uitbrengen aan de procureur-fiscaal in hun ressort. Dit advies zou een voorstel over onvoorwaardelijke of voorwaardelijke buitenvervolginstelling moeten bevatten en de eventuele bijkomende voorwaarden.

Directoraat-Generaal voor de bijzondere rechtspleging

Per 1 maart 1946 werd de Bijzondere Staat van Beleg beëindigd en stopte het Militair Gezag. De taken op het gebied van de 'politieke delinquenten' (arrestatie, internering, verhoren en berechting) gingen vervolgens over naar het nieuw opgerichte Directoraat-Generaal voor de bijzondere rechtspleging van het Ministerie van Justitie. Dit Directoraat-Generaal moest van de grond af opgebouwd worden. Bovendien waren de taken, zeker in het begin, niet helder.

Politieke Rechercheafdelingen

Omdat het Militair Gezag werd beëindigd, stopte op 1 maart 1946 ook de taak van de POD. In plaats daarvan werden de PRA (Politieke Rechercheafdelingen) opgericht. Ook die organisatie moest van de grond af aan opgebouwd worden. Veel expertise en kennis vergaard door leden van de POD verdween, hoewel een aantal POD'ers overging naar de PRA.

'Oneigenlijke' Tribunaalzaken

Velen die aanvankelijk berecht zouden worden door de Tribunalen, werden vanaf maart/april 1946 via de procedure van voorwaardelijke of onvoorwaardelijke buitenvervolginstelling beoordeeld en uit internering vrijgelaten. Daardoor waren er voor de Tribunalen nauwelijks nog collaborateurs om te berechten. Besloten werd daarom door de Commissie Versnelling Rechtspraak dat de Kamers van de Tribunalen 'lichte' oorlogsgesrelateerde misdrijven moesten gaan berechten. Deze zaken werden 'oneigenlijke' tribunaalzaken genoemd.¹²⁶⁰

Alleensprekende raadsheer

De laatste nieuwe functionaris toegevoegd aan de bijzondere rechtspleging was de alleensprekende raadsheer voor 'eenvoudige' bijzondere rechtsplegingszaken. In Besluit H206 uit 1947 werd in het vijfde hoofdstuk de 'vereenvoudigde gerechtelijke afdoening' ingevoerd, artikel 44a-44j. De bedoeling was dat de alleensprekende raadsheer zaken zou berechten waarvan de verwachting was dat de op te leggen straf niet hoger dan zes jaar zou zijn. Iedere Kamer van een Bijzonder Gerechtshof moest een raadsheer aanwijzen, die belast zou worden met deze vereenvoudigde afdoening. Deze maatregel was bedoeld om de bijzondere rechtspleging te versnellen, omdat de regering van mening was dat deze vereenvoudigde afdoening sneller zou gaan. In Groningen en Drenthe is echter in geen enkele zaak gebruik gemaakt van deze regeling. Hoe het in andere Kamers van Bijzondere Gerechtshoven gegaan is, zal nog onderzocht moeten worden.

10.4.6 Tenuitvoerlegging van straffen of groepsgewijze emigratie

De aanvankelijke bedoeling van de regering was, dat alle 'politieke delinquenten' die berecht waren door de Bijzondere Gerechtshoven of de Bijzondere Raad van Cassatie en hierbij een vrijheidsbenemende straf opgelegd hadden gekregen, deze straf in een strafgevangenis zouden uitzitten. Het probleem was echter dat er veel meer 'politieke delinquenten' een vrijheidsbenemende straf opgelegd kregen dan er plaatsen waren in strafgevangenissen. Maar ook over dit onderdeel van de rechtspleging waren tijdens de oorlog door de regering in Londen geen richtlijnen of besluiten uitgevaardigd. Het enige besluit dat genomen werd was het besluit 'bewarings- en interneringskampen' van 12 september 1944, uitgevaardigd door het Militair Gezag en gepubliceerd

¹²⁶⁰ Terminologie ontleend aan de Handelingen van de Voorlopige Staten-Generaal.

op 19 september 1944, aangevuld op 5 mei 1945. Het per 3 maart 1946 als opvolger van het Militair Gezag betreffende de bijzondere rechtspleging opgerichte Directoraat-Generaal voor de bijzondere rechtspleging, vaardigde nog voor haar officiële inwerkingtreding, op 28 februari 1946 een besluit uit om ook na de opheffing van het Militair Gezag de internering een juridische basis te verschaffen.¹²⁶¹ Deze drie besluiten regelden echter slechts het oprichten en de leiding over deze kampen waarin gearresteerde ‘politieke delinquenten’ moesten worden ondergebracht. Maar de besluiten bevatten geen aanwijzingen over de inrichting ervan of over de verdeling van de diverse groepen berechte personen over interneringskampen en strafgevangnissen.

In een poging de stroom van gestrafte ‘politieke delinquenten’ te stroomlijnen werden op een vergadering van de Raad voor Binnenlands Bestuur van 13 februari 1946 plannen besproken om berechte ‘politieke delinquenten’ na hun berechting op te sluiten in ‘gevangenisdorpen’. Bij deze vergadering waren aanwezig minister-president L.J.M. Beel, minister van Sociale Zaken W. Drees, minister van Justitie H.A.M.T. van Kolfschoten, minister van Financiën P. Lieftinck, minister van Oorlog J. Meynen, J.J. Vriesendorp als secretaris en B.I.A.A. ter Veer namens het DGBR. Hierbij werd in eerste instantie gedacht aan een gevangenisdorp op een van de Waddeneilanden.

B.I.A.A. ter Veer bleek in deze vergadering een groot voorstander te zijn van ‘*het groepsgewijs laten emigreren*’ van berechte ‘politieke delinquenten’ naar het Duitse Waddeneiland Borkum. Dit was wel een heel bijzondere oplossing voor het verminderen van het aantal ‘politieke delinquenten’. Uit correspondentie van B.I.A.A. ter Veer, directeur-generaal voor de bijzondere rechtspleging, met J.H. van Maarseveen, minister van Justitie, en de procureurs-fiscaal blijkt dat hij van mening was dat de geïnterneerden na de sententie een eigen maatschappij op moesten bouwen op (bij voorkeur) een eiland, waar ze zouden kunnen resocialiseren, ‘*zodat de Nederlandse maatschappij verschoond blijft van “politieke delinquenten” en de kosten van de internering.*’ Volgens hem zou het Duitse eiland Borkum kunnen dienen om ‘politieke delinquenten’ te resocialiseren. B.I.A.A. ter Veer verzocht daarom toestemming om met een delegatie een dienstreis te mogen maken naar Borkum om de mogelijkheden van een gevangenisdorp aldaar te onderzoeken.¹²⁶² Hij krijgt toestemming voor het maken van een dienstreis naar Borkum. Bij zijn bezoek aan het eiland lijken de inwoners van het eiland wel geporteerd van zijn plan, nu de toeristenindustrie op het eiland helemaal gestopt is en het eiland door de oorlog geruïneerd is. De procureurs-fiscaal zijn mordicus tegen en vinden dat internering/bewaring van berechte ‘politieke delinquenten’ in Nederland moet geschieden en dat de geïnterneerden niet uit de Nederlandse maatschappij gestoten moeten worden. Het plan van B.I.A.A. ter Veer krijgt geen vervolg.¹²⁶³

Niet alleen B.I.A.A. ter Veer was voorstander van ‘*groepsgewijze emigratie*’. Ook anderen blijken hierover ideeën aan de minister-president L.J.M. Beel gestuurd te hebben. Er zijn voorstellen gedaan voor emigratie in groepsverband van ‘politieke delinquenten’ naar onder andere Argentinië, Brazilië, Nieuw-Guinea, de Bovenwindse Eilanden, Nederlands-Indië en Suriname. Als redenen voor een eventuele emigratie van ‘politieke delinquenten’ geven de indieners van de plannen: de angst voor een vijfde colonne, de eigen veiligheid van de ‘politieke delinquenten’ en de kosten van internering. Soms zijn de ingediende plannen heel gedetailleerd en bevatten reglementen voor de op te richten gevangenisdorpen.¹²⁶⁴ Geen enkel plan is uitgevoerd, slechts het idee om ‘politieke delinquenten’ naar Nieuw-Guinea te sturen om Amerikaans oorlogsmateriaal te demonteren werd op bescheiden schaal uitgevoerd.¹²⁶⁵

Pas op 8 mei 1946 werd door het ministerie van Justitie een eerste circulaire rondgestuurd over de plaatsen van tenuitvoerlegging van de straffen van ‘politieke delinquenten’ die een

¹²⁶¹ Militair Gezag: Verordening nr. 4 bewaring en verblijfskampen, 12 september 1944, Publicatieblad van het Militair Gezag nr.1 van 19 september 1944; Militair Gezag, Aanvulling van 5 mei 1945 nr. 100 op de verordening bewarings- en verblijfskampen.

¹²⁶² Archief Ter Veer, ongenummerd.

¹²⁶³ Archief Ter Veer, ongenummerd.

¹²⁶⁴ Archief Ter Veer, ongenummerd.

¹²⁶⁵ Archief AOK, inv. nr. 1310; STPD, inv. nr. 1693-1699, maart 1947 – juni 1950; Archief DGBR, inv. nr. 208, 209: gratie en ontslag uit internering in verband met uitzending naar Nieuw-Guinea; Romijn 1989, p. 182; www.west-papua.nl/publiciteit/NazisinNNG.htm, Van 28 april 1947 tot halverwege 1949 hebben ‘politieke delinquenten’ oorlogsmaterieel achtergelaten door de Amerikanen opgeruimd.

vrijheidsbenemende straf opgelegd hadden gekregen door de Bijzondere Gerechtshoven of de Bijzondere Raad van Cassatie.¹²⁶⁶ Dit in een poging om de stroom berechte 'politieke delinquenten' te reguleren.

De circulaire onderscheidt verschillende groepen gestraften:

- Mannen met een straf langer dan vijf jaar moesten naar de strafgevangenis in Leeuwarden.
- Mannen met een straf tussen de zes maanden en de vijf jaar moesten naar de Rijkswerkinrichting in Veenhuizen, voor zover zij tot werken in staat waren en naar de mening van de procureur-fiscaal geschikt waren voor gemeenschappelijk verblijf.
- Mannelijke jeugdigen moesten worden overgebracht naar de bijzondere Strafgevangenis voor jeugdigen in Zutphen.
- Vrouwen met een strafduur van langer dan vijf jaar moesten *voorlopig* in de strafgevangenis in Rotterdam geplaatst worden.

Helaas bleek eigenlijk nog voordat de circulaire van 8 mei 1946 was uitgevaardigd, dat de gevangenissen bij lange na niet genoeg capaciteit hadden om de aanwijzingen in deze circulaire op te kunnen volgen. Zelfs niet als men, zoals vanaf het begin van de arrestaties na de bevrijding, meerdere personen in één cel plaatste.¹²⁶⁷ Justitie bleek ondanks deze noodgreep niet in staat om het grote aantal veroordeelden door de Bijzondere Gerechtshoven onder te brengen in de bestaande gevangenissen, met als gevolg dat veroordeelden door de Bijzondere Gerechtshoven in kampen geïnterneerd werden. Daarnaast bleken veel door het Tribunaal veroordeelden niet naar aangewezen interneringskampen te gaan, maar teruggeplaatst te worden naar de interneringskampen waar ze voor hun veroordeling vastzaten.¹²⁶⁸ Volgens de officiële regels zouden door het Tribunaal veroordeelden geïnterneerd moeten worden in een aantal daarvoor aangewezen interneringskampen. Deze kampen waren kamp Schoorl, een deel van kamp Vught, en de kampen in Rilland Bath en Ellecom. Omdat de veroordeelden door het Tribunaal en een deel van de veroordeelden door de Bijzonder Gerechtshoven voor het uitzitten van de aan hen opgelegde straf of maatregel teruggeplaatst werden in de interneringskampen waar ze vandaan kwamen, ontstonden grote problemen.¹²⁶⁹

Enige tijd na de circulaire van 8 mei 1946, wordt een nieuwe, helaas ongedateerde, circulaire verspreid. In deze circulaire staat dat door het dalen van het aantal in bewaring gestelde personen capaciteit vrij is gekomen om de gestraften te selecteren volgens de volgende instructie:

- Mannelijke gestraften met een strafduur van meer dan tien jaar, moesten worden geplaatst in de strafgevangenis van Leeuwarden, de strafgevangenis van Groningen, het gereedkomende kamp op het terrein van de Rijkswerkinrichting Veenhuizen. Als dat niet voldoende zou blijken te zijn, zou ook een Strafgevangenis in het zuiden van het land deze langgestraften op moeten nemen. De strafgevangenis Leeuwarden zou volgens deze circulaire de zwaarst gestraften opnemen.
- De jeugdigen zouden hun straf in jeugdgevangeniskampen moeten doorbrengen. Het eerste kamp dat hiervoor aangewezen werd, was in Marum. Dit zou speciaal een landbouwkamp zijn. Gevolgd door een kamp waar industriewerk gedaan moet worden. De jeugdigen gestraften die hun straf in een jeugdgevangenis moesten ondergaan moesten naar de strafgevangenis in Zutphen (mannelijke gestraften) of Rotterdam (vrouwelijke gestraften).
- Mannen tot 40 jaar kregen de mogelijkheid om in de mijnen te werken. Dit zou echter alleen gelden voor diegenen die een straf tussen een half tot vijf jaar opgelegd hadden gekregen.
- Voor de zwaarst gestrafte vrouwen was volgens deze circulaire de strafgevangenis Rotterdam de aangewezen plaats. Daaraan werd toegevoegd het vrouwenkamp Ampsen in Lochem. Indien het nodig zou blijken te zijn, zou er nog een ander kamp worden aangewezen. Hieraan werd toegevoegd: *'Ook in deze strafinrichtingen zal gelegenheid voor ontspanning en ontwikkeling zijn.'*
- Er zou een loonregeling ingesteld worden, met de bedoeling dat de veroordeelde hieruit een uitkering kon krijgen voor zichzelf en voor het onderhoud van zijn gezin.
- Bij plaatsing van zieken en 'onvolwaardigen' zou de plaatsing van de persoon afhangen.

¹²⁶⁶ Beschikking van de minister van Justitie nr. 05037 van 28 februari 1946 beschikking betreffende bewaringskampen op grond van artikel 12 en 13 van het Besluit Politieke Delinquenten, F280; Archief CABR, inv. nr. 78869.

¹²⁶⁷ Zo blijkt bijvoorbeeld dat in de strafgevangenis Leeuwarden op 1-1-1946 264 personen opgesloten waren. Op 31-12-1946 was dit aantal toegenomen tot 611, Archief CABR, inv. nr. 78901, dagrapporten strafgevangenis Leeuwarden.

¹²⁶⁸ Archief DGBR, inv. nr. 50: bespreking van 25-6-1946 onder andere over vermeende leugens en beschuldigingen in verklaringen van nog onveroordeelden, die in de zaken van de wel veroordeelden waren gebruikt.

¹²⁶⁹ Archief DGBR, inv. nr. 50, bespreking van 13-4-1946.

- In alle inrichtingen zouden deskundige krachten voor de sociale verzorging komen (punt 11). De mededeling in de laatste alinea van de circulaire is echter het meest pregnant: *‘met het oog op de strafexecutie zullen de Procureurs-Fiscaal zodra de plannen zijn uitgewerkt, ter zake de nodige aanwijzingen krijgen’*. Die aanwijzingen zijn er nooit gekomen.¹²⁷⁰ Het bleef echter behelpen om alle geïnterneerden op de juiste plek te krijgen. Naast de politieke en financiële redenen heeft dit probleem, het niet kunnen onderbrengen van gevangenen op de juiste plaats, zeker meegespeeld bij de regering om gestraften via gratie of voorwaardelijke invrijheidstelling zo veel mogelijk vrij te laten.

10.4.7 Integratie van de bijzondere rechtspleging in de commune strafrechtspleging

In Wet H206 (vanaf juli 1947) werden voorzichtig de eerste juridische stappen gezet om de bijzondere rechtspleging te integreren in de commune strafrechtspleging. Dat wordt duidelijk uit de volgende wijzigingen in het Besluit Buitengewoon Strafrecht, het Besluit Buitengewone Rechtspleging en het Besluit Politieke Delinquenten:

- Artikel I, wijzigingen in het Besluit Buitengewoon Strafrecht onder 4 opgenomen een toe te voegen artikel 7 b: *Bewaring gelast of verlengd ingevolge het Besluit Politieke Delinquenten wordt gelijk gesteld met voorlopige hechtenis uit het Wetboek van Strafvordering*. Maar pas in 1949 wordt besloten dat beklag ex artikel 12 Sv. volledig ingevoerd zou worden in de bijzondere rechtspleging.¹²⁷¹
- Artikel III, wijzigingen in het Besluit Buitengewone Rechtspleging. Het beklag (artikel 12 Wetboek van Strafvordering) werd heel voorzichtig weer ingevoerd. Alleen in zeer dringende gevallen werd een beklag in behandeling genomen, anders kon dit nog steeds pas na een door de minister te bepalen datum.
- Artikel III, wijzigingen in het Besluit Buitengewone Rechtspleging. Een belangrijke wijziging was de aanpassing van artikel 37 uit Besluit D63. In het gewijzigde artikel werd opgenomen dat een verdachte na een vonnis met een straf hoger dan zes jaar zonder toestemming van het hof in cassatie kon gaan. Bij straffen lager dan zes jaar moest het hof nog wel toestemming voor cassatie geven.
- Artikel III, wijzigingen in het Besluit Buitengewone Rechtspleging De termijn om cassatie in te stellen werd in artikel 37a (was artikel 37 verlengd tot twee maanden).
- Artikel V, wijzigingen in het Besluit Politieke Delinquenten. In een nieuw artikel 13b werd opgenomen dat de raadsman, na een verzoek, kennis moest kunnen nemen van het dossier van zijn cliënt, tenzij er in het belang van het onderzoek bepaalde stukken niet ter inzage gegeven konden worden. Als stukken niet ter inzage gegeven konden worden, moest de raadsman hiervan een schriftelijke mededeling krijgen. Als de raadsman het dossier toch niet ter inzage kreeg, dan kon hij daarover binnen drie dagen na zijn verzoek om inzage een bezwaarschrift indienen bij een raadsheer of een raadsheer plaatsvervanger die daarvoor was aangewezen. Daarnaast werden de artikelen 14-17 van het Besluit Politieke Delinquenten over de invrijheidstelling aanmerkelijk uitgebreid door aanvulling van de gronden voor invrijheidstelling. Ook een Kamer van een Bijzonder Gerechtshof kon hierna tot invrijheidstelling besluiten.¹²⁷²

In diverse beschikkingen en besluiten werden vanaf juli 1947 aanvullende besluiten genomen over de integratie van de bijzondere rechtspleging in de commune rechtspleging. Zo werd in juli 1947 ook een beschikking genomen om het besluit op de bewaringskampen van 12 september 1944 te herzien.¹²⁷³

Een maand later werd het besluit genomen om het verkeer tussen raadsman het cliënt(e) en de inzage in dossiers voor raadslieden te normaliseren.¹²⁷⁴ Gevolgd in september 1948 door de wet waarin besloten werd dat internering uitgevoerd ging worden als gevangenisstraf, te ondergaan in een Rijkswerkinrichting.¹²⁷⁵ En in 1949 werd artikel 12 van het Wetboek van Strafvordering, *‘klacht niet vervolgen strafbaar feit’* volledig opengesteld voor de bijzondere rechtspleging. Hierdoor kon een beklag over niet-vervolgving van een zaak worden gedaan.¹²⁷⁶

¹²⁷⁰ Archief CABR, inv. nr. 78869 en Archief DGBR, inv. nr. 66, circulaire serie, letters C-D.

¹²⁷¹ Wet H206; Besluit van 27 januari 1949: instellen in het bijzonder strafrecht van art 12 Wetboek van Strafvordering, staatsblad 1949, invoering art 12 Sv in bijzondere rechtspleging. Stb 1949, J51.

¹²⁷² Advocatenblad 1947, p. 191-192.

¹²⁷³ Beschikking van de minister van justitie nr. 37503 van 8 juli 1947 houdende wijziging van de beschikking bewaringskampen. Besluit van 10 juli 1947, wijziging beschikking bewaringskampen van 12 september 1944, Staatscourant 1947, no. 131.

¹²⁷⁴ Besluit van de minister van justitie van 22 augustus 1947, houdende intrekking van het besluit 12780, verkeer raadslieden en inzage in dossiers, DGBR, 12780.

¹²⁷⁵ Wet I 405, uitvoering artikel 23 overgang bijzondere rechtspleging van 7 september 1948: internering uit te voeren als gevangenisstraf te ondergaan in een Rijkswerkinrichting van (Stb. I 405).

¹²⁷⁶ J 51, Besluit van 27 januari 1949 instellen in het Bijzonder Strafrecht van art 12 wetboek van Strafvordering, staatsblad 1949, invoering art 12 Sv in de bijzondere rechtspleging.

Het sluitstuk van de normalisering van de bijzondere rechtspleging was het besluit in 1952 om eisen te gaan stellen aan plaatsen voor invezekeringstelling.¹²⁷⁷ Maar toen was het aantal geïnterneerden inmiddels al sterk verminderd.

10.5 Beleid ten aanzien van de uitvoering van de doodstraf

10.5.1 Beleid van de regering *tijdens de oorlog*

De regering heeft tijdens de oorlog regelmatig te kennen gegeven dat er na de oorlog streng gestraft zou worden. Alle straffen waren in Besluit D61 verhoogd ten opzichte van de straffen opgenomen in het Wetboek van Strafrecht. Daarnaast werd de doodstraf heringevoerd.¹²⁷⁸ De Adviescommissies van de regering in Londen – de Studiegroep voor Reconstructieproblemen, de Ministeriële Commissie Terugkeer en de Buitengewone Raad van Advies – hadden alle drie ingestemd met de herinvoering van de doodstraf. Wel pleitte de Ministeriële Commissie Terugkeer ervoor tijdig de invoering van de doodstraf aan te kondigen. Hierbij zou, volgens de Commissie, gewezen kunnen worden op het militair strafrecht. Volgens artikel 45 van het Wetboek Militair Strafrecht was in tijd van oorlog de doodstraf mogelijk, daar waar levenslang als hoogste straf in het Wetboek van Strafrecht opgenomen is.

10.5.2 Beleid van de regering *na de oorlog*

P.S. Gerbrandy kwam na de oorlog terug op zijn harde visie over het uitvoeren van doodstraffen. In een artikel in het *Advocatenblad* getiteld *'De staat, de dood en het recht'* geeft oud-minister-president Gerbrandy zijn visie over het opleggen en uitvoeren van de doodstraf. Hierbij geeft hij aan dat niet alle opgelegde doodstraffen moeten worden uitgevoerd. Hij voert aan dat de doodstraf slechts dan uitgevoerd moet kunnen worden als een verdachte zonder voorbehoud, door zijn daden met alle recht en moraal heeft gebroken en de rechtsorde daardoor ernstig heeft aangetast.¹²⁷⁹ Hiermee sloot hij aan bij de mening van de naoorlogse regering.

De regering was in 1946 over de executie van de doodstraf een totaal andere mening toegedaan dan tijdens de oorlog. Haar mening was na de oorlog dat het aantal uitgevoerde doodstraffen beperkt moest blijven. De regering was na de oorlog niet genegen om veel executies te laten plaatsvinden. Het middel van gratie werd daarom op grote schaal gebruikt om het aantal doodstraffen laag te houden.¹²⁸⁰ Als reden om het aantal uitgevoerde doodstraffen laag te houden schreef minister J.H. van Maarseveen in een rapportage over de doodstraf: *'De Nederlandse bevolking kan niet te veel doodstraffen aan, het aantal moet daarom beperkt blijven.'*¹²⁸¹ De omzettingen van de doodstraf in levenslang stuitte echter op grote weerstand bij de Tweede Kamer, de bevolking en de leden van het Openbaar Ministerie en de rechterlijke macht.

De doodstraf opleggen brengt met zich mee dat de veroordeelde ook gratie kan aanvragen. Om het aantal te executeren doodstraffen te beperken heeft de regering in vele gevallen door gratie de doodstraf omgezet in levenslang. De adviezen van de betrokken rechterlijke instanties waren vrijwel altijd negatief, maar dat belette de regering niet op grote schaal de adviezen naast zich neer te leggen en toch gratie te verlenen. F. Hollander, advocaat-fiscaal bij het Bijzonder Gerechtshof Den Haag schrijft aan de minister van Justitie dat hij zich moeilijk voor kan stellen dat *'werkelijk de helft van de doodstraffen onverdedigbaar is voorgekomen'*. Hij waarschuwt ervoor om *'de eerbiediging van 's-rechters onafhankelijkheid in stand te houden'*. Het beleid ten aanzien van gratie van doodstraffen lijkt deze onafhankelijkheid te ondermijnen.¹²⁸²

¹²⁷⁷ Besluit van Minister van Justitie van 20 augustus 1952, Staatscourant 1952 nr. 165: uitvoering art 62 wetboek van strafvordering: eisen ten opzichte van plaatsen bestemd voor invezekeringstelling.

¹²⁷⁸ Besluit D61, artikel 11; Archief AOK inv. nr. 1330.

¹²⁷⁹ P.S. Gerbrandy, *De staat, de dood en het recht*, in: *Advocatenblad* 1946, p. 182-190.

¹²⁸⁰ Archief Gratie Doodstraf, inv. nr. 2, 7, 8, 11-13.

¹²⁸¹ Archief Oorlogsmisdadigers, inv. nr. 2: brieven van en aan de Koningin over het beleid bij gratie of executie van de doodstraffen, 1946-1952; Archief BRVC, inv. nr. 324, 326, 327. Dit archief bevindt zich momenteel (april 2015) nog bij het ministerie van Justitie.

¹²⁸² Archief van de Bijzondere Raad van Cassatie aanwezig bij de Hoge Raad, inv. nr. 17, correspondentie 1-9-1946 – 30-4-1947.

De regering staat volgens een notitie van J.P. Hooykaas op het standpunt dat de minister van Justitie een eigen verantwoordelijkheid heeft bij het beslissen over de verzoeken om gratie van de doodstraf.¹²⁸³ J.P. Hooykaas was als buitengewoon raadsadviseur bij vele verzoeken om gratie betrokken. Hij heeft niet alleen de minister van Justitie geadviseerd over beleidskwesties zoals gratie van de doodstraf, maar hij heeft ook vijftig adviezen opgesteld over het al dan niet verlenen van gratie van de doodstraf. Slechts in 13 zaken adviseert hij om geen gratie te verlenen, bij de overige 37 was zijn advies om dit wel te doen.¹²⁸⁴

J.P. Hooykaas schreef een notitie aan de minister van Justitie, J.H. van Maarseveen, over de ontwikkeling van de standpunten over de doodstraf van diens voorganger als minister, H.A.M.T. Kolfshoten. In deze notitie stelt hij dat ook Kolfshoten van mening was dat de minister van Justitie een eigen verantwoordelijkheid heeft bij deze gratieverleningen. Kolfshoten ontwikkelde in de drie aan hem voorgelegde gratieverzoeken zijn eigen standpunt, nog voordat de adviezen van de rechterlijke instanties waren binnengekomen. In de Tweede Kamer antwoordt minister J.H. van Maarseveen op vragen: *'Het aantal doodvonnissen zal niet zeer groot worden, ook al hebben verschillende personen die gratie krijgen, de kogel wel verdiend.'*¹²⁸⁵

Koningin Wilhelmina huldigde een ander standpunt. Indien twee instanties nadrukkelijk de gratie afwezen, zou de gratie inderdaad afgewezen moeten worden.¹²⁸⁶ Dit ging volgens J.P. Hooykaas echter voorbij aan de eigen verantwoordelijkheid van de minister van Justitie. Volgens J.P. Hooykaas was de beslissing over gratie een politieke beslissing en waren de adviezen van de rechterlijke instanties slechts juridische adviezen. Uiteindelijk legde Koningin Wilhelmina zich neer bij het standpunt van de regering.¹²⁸⁷

Minister van Justitie J.H. van Maarseveen laat in 1946 een geheime richtlijn ontwikkelen voor het toe- of afwijzen van gratie door de minister van Justitie bij een opgelegde doodstraf.¹²⁸⁸ Volgens deze richtlijn moest gratie van de doodstraf worden afgewezen bij: hoge Duitse militairen, hoge NSB-leiders, kampbeulen, verraders en personen die op grote schaal hulp aan de Duitse bezetter verleend hadden. Onder deze richtlijn vielen dus niet de leden van de Sicherheitsdienst en hun Nederlandse helpers die (soms op grote schaal) executies zonder voorafgaand rechterlijk vonnis uitgevoerd hadden. Noch diegenen die op grote schaal gemarteld hadden.

De vijf procureurs-fiscaal schrijven in 1947 een gezamenlijke protestbrief aan de regering over het veelvuldig verlenen van gratie van de doodstraf door de regering. De procureurs-fiscaal willen dat de doodstraffen worden uitgevoerd zoals in de oorlog door de Londense regering beloofd was.¹²⁸⁹ Dit protest levert echter geen wijziging in het beleid op.¹²⁹⁰

In 1947 en 1948 verzoekt de Tweede Kamer om openbaarmaking van de richtlijnen voor het al dan niet gratie verlenen van de doodstraf. De minister weigert deze richtlijnen openbaar te maken. Zijn argument hiervoor was advocaten daar op zouden inspelen.¹²⁹¹ Vele malen moest de minister van Justitie zich over deze weigering verantwoorden in de Kamer. De achtereenvolgende ministers bleven echter bij hun standpunt dat volgens geheime richtlijnen alle zaken van ter dood veroordeelden werden beoordeeld. Ook weigerden ze consequent deze geheime richtlijnen aan de Kamer openbaar te maken.

De Kamer eist dan in 1951 dat ter dood veroordeelden, die door gratie levenslang gekregen hebben, nooit op jaren gesteld zullen worden. De minister zegt dit toe. In de jaren 1951-1955 wordt heftig

¹²⁸³ Archief Hooykaas, inv. nr. 1: rapportages en aantekeningen over de uitvoering van de doodstraf.

¹²⁸⁴ Archief Hooykaas, inv. nr. 1: rapportages en aantekeningen over de uitvoering van de doodstraf.

¹²⁸⁵ Kranten/kb.nl Friesch Dagblad, 22 november 1946.

¹²⁸⁶ Dit betekent niet dat de Koningin voor de doodstraf was. Zij was alleen de mening toegedaan dat de adviezen van de rechterlijke colleges de doorslag moesten geven. De minister van Justitie was echter van mening dat gratieverlening een politieke daad was, waarbij de minister van Justitie zijn mening boven de juridische adviezen kon en moest stellen.

¹²⁸⁷ Archief Oorlogsmisdadigers, inv. nr. 3, notitie van 21 december 1946; NA, toegang 2.09.56, inv. nr. 64.

¹²⁸⁸ Archief Oorlogsmisdadigers, inv. nr. 3.

¹²⁸⁹ Archief AOK, inv. nr. 1311.

¹²⁹⁰ www.dekrantvantoen.nl/index.do, Leeuwarder Courant, 24-5-1951.

¹²⁹¹ kranten/kb.nl, De Limburgse koerier, 11-12-1948.

gediscussieerd over graties aan ter dood veroordeelden. De minister zegt wederom toe dat deze groep nooit van levenslang op jaren gesteld zal worden.¹²⁹²

Toch worden ondanks de toezegging van de minister van Justitie aan het einde van de jaren vijftig ook deze levenslange straffen door gratie omgezet in gevangenisstraffen van ongeveer twintig jaar.¹²⁹³ En wel zo, dat elke levenslang gestrafte daardoor kort na het op jaren stellen vrij kwam. Bij de omzettingen van levenslange gevangenisstraffen naar het op jaren stellen heeft de Hoge Raad een grote rol gespeeld. Tussen 1949 en 1952 wezen de Bijzondere Raad van Cassatie en de Bijzondere Gerechtshoven vrijwel alle verzoeken tot omzetting van levenslang naar op jaren stellen af. Ook het Ministerie van Justitie stond negatief tegenover deze gratieverzoeken. In 1952 wordt de Bijzondere Raad van Cassatie opgeheven, en gaat ook de taak van het adviseren over gratieverzoeken over naar de Hoge Raad. Tot 1957 zijn deze adviezen bij levenslang gestraften negatief. Maar vanaf 1957 adviseert de Hoge Raad op vrijwel alle gratieverzoeken positief. Hierop worden de straffen omgezet van levenslang naar op jaren stellen. In 1960 komen nog 23 oorlogsmisdadigers, die de doodstraf opgelegd hebben gekregen en door gratie deze straf omgezet zagen in levenslang, op vrije voeten.¹²⁹⁴ Daarna zitten alleen nog 'de Drie van Breda' vast.

Volgens de gangbare literatuur zijn 152 doodvonnissen uitgesproken, waarvan 39 vonnissen daadwerkelijk zijn uitgevoerd. Dit getal is gebaseerd op de lijst van veroordeelden tot straffen van meer dan tien jaar.¹²⁹⁵ Deze lijst is echter niet compleet. Onderzoek in de sententieregisters van de verschillende Bijzondere Gerechtshoven levert het totaal van ongeveer driehonderd doodstraffen in eerste aanleg op. De Bijzondere Raad van Cassatie heeft wel doodstraffen omgezet in levenslang, maar uitgaande van het aantal zaken waarbij de Kamer Groningen de doodstraf heeft uitgesproken, zou dat inhouden dat in twee derde van de zaken de doodstraf door de Bijzondere Raad van Cassatie gehandhaafd is. Dat betekent dat tweehonderd in eerste aanleg opgelegde doodstraffen gehandhaafd zouden zijn. Volgens deze analyse hebben dus meer dan 161 personen gratie gekregen van de doodstraf. Daarnaast heeft de Bijzondere Raad van Cassatie in zeven zaken de in eerste instantie opgelegde straf verhoogd tot de doodstraf. De doodstraf is door toedoen van het regeringsbeleid vervolgens slechts in 39 gevallen uitgevoerd.¹²⁹⁶

10.5.3 De discussie over de doodstraf na de oorlog

Voorstanders van de doodstraf

Vlak na de bevrijding werd 10 november 1945 het eerste opinieonderzoek gedaan naar de oplegging van de doodstraf. 72,5% van de ondervraagden was voor de doodstraf, 22% was tegen en 5,5 % had geen mening. Direct na de bevrijding was praktisch heel Nederland voor de doodstraf, maar dat werd minder naarmate de tijd vorderde.

Voorstanders juichten de doodstraf als strafmaatregel toe. De oud-illegalen in Zeeland spraken zich en bloc uit voor de doodstraf: *'Het hoogste mag geëischt worden van hen, die zich aan het allerhoogste hebben vergrepen.'*¹²⁹⁷ Ook waren sommigen van mening dat deze lieden, alleen vanwege hun verraderlijk optreden tegen hun eigen landgenoten, de doodstraf dubbel en dwars verdienden. Op 5 maart 1947 werd een nieuw onderzoek gedaan. Toen was 63% voor, 6% vond dat de uitvoering van de doodstraf nog even kon wachten, 22% wilde de doodstraf niet laten uitvoeren en 6% had geen mening. In 1952 werd in een enquête gevraagd wat erger was volgens de respondenten: levenslang of de doodstraf. 63% vond levenslang het zwaarste, 33% vond de doodstraf het zwaarste en 4% had geen mening.¹²⁹⁸

¹²⁹² Handelingen, II, Vergaderingen van 8 en 9 maart 1955 over de Rijksbegroting voor het jaar 1955, 3700, IV, ministerie van Justitie; Handelingen I, Vergaderingen van 8 en 9 maart 1955, behandeling van de Rijksbegroting, 3700-IV, Ministerie van Justitie.

¹²⁹³ www.dekrantvantoen.nl/index.do, Leeuwarder Courant, 24-5-1951.

¹²⁹⁴ Romijn 1989, p. 242. Gegevens ontleend aan de dossiers in de zaken van personen berecht door de Kamer Groningen.

¹²⁹⁵ Archief DGBR, inv. nr. 2061.

¹²⁹⁶ Resultaat van onderzoek in alle sententieregisters van de Kamers van de Bijzondere Gerechtshoven.

¹²⁹⁷ kranten.kb.nl, Limburgsch dagblad 22-01-1946.

¹²⁹⁸ Gegevens ontleend aan: J.P. de Boer, *Doodstraf. Een onderzoek inzake de executies van oorlogsmisdadigers in Nederland krachtens de bijzondere rechtspleging*, Masterscriptie Universiteit van Amsterdam, 2003, p. 47 en 48; Archief STPD, inv. nr. 1761; J.M. van Bemmelen, 'Auschwitz en de doodstraf', *NJB* 16 maart 1946, p.177-189.

G.R. Nubé, vanaf 1945 advocaat-fiscaal bij het Bijzonder Gerechtshof Leeuwarden zei hierover in 2005: *'We vonden het volkomen terecht, het was vanzelfsprekend. Er bestond weliswaar een "Landelijk Comité van Actie tegen de Doodstraf", maar dat kreeg aanvankelijk weinig voet aan de grond.'* Nubé vond die wijdverbreide steun voor de doodstraf – toch eigenlijk al in 1870 afgeschaft – nog steeds heel begrijpelijk. *'Het kwam door alles wat er gebeurd was, al die vreselijke jaren. 'Hoeveel Nederlanders zijn er niet gesneuveld door ingrijpen van de Duitsers. En nu waren zij een keer aan de beurt.'*¹²⁹⁹

Tegenstanders van de doodstraf

In 1946 wordt het 'Landelijk Comité van Actie tegen de doodstraf' opgericht dat al snel veel leden telt.¹³⁰⁰ Ook J.M. van Bemmelen meldt zich bij dit comité aan. Het Bureau Nationale Veiligheid onderzoekt in 1946 of binnen dit comité pro-Duitse en anti-nationalistische tendensen een rol spelen.¹³⁰¹

In het Limburgsch Dagblad van 3 november 1945 wordt de aversie tegen de doodstraf als volgt verwoord: *'Moeten wij nu het meest barbaarsche middel van de Teutoonsche barbaren overnemen als hoogste straf middel? Nog afgescheiden van de religieuze en moreele bezwaren tegen de doodstraf, zou ik dit alleen al een reden vinden om haar niet en nooit meer toe te passen!'*¹³⁰²

Na de oorlog werd er door juristen, in de Staten-Generaal en door (groepen van) personen geageerd tegen de hernieuwde invoering van de doodstraf.¹³⁰³ Op 20 december 1945 stelt Van Maarseveen, als lid van de Voorlopige Staten-Generaal, voor om een besluit te nemen om de executies van de doodstraffen op te schorten tot een democratisch verkozen Staten-Generaal zich over het invoeren van de doodstraf heeft kunnen buigen.¹³⁰⁴ Het Kamerlid J. Terpstra meent daarentegen dat de executie van de doodstraf door heel het volk als rechtvaardige vergelding zal worden gevoeld. Zijns inziens hoeft daarom niet gewacht te worden op een nieuwe Staten-Generaal. Wel moet, aldus Terpstra, na het opleggen van deze straf steeds toestemming tot cassatie gegeven worden. Bovendien moet worden voorkomen dat de veroordeelde in zijn cel zelfmoord pleegt. Volgens Terpstra moet voor de bewaking van de veroordeelde mogelijk een beroep op de burgerij gedaan worden. Minister Kolfschoten gaat niet in op de kwestie van de doodstraf.¹³⁰⁵

Tijdens de openingszitting van het Bijzonder Gerechtshof Leeuwarden betwijfelt procureur-fiscaal Lasonder of de doodstraf eigenlijk wel de zwaarste straf is die kan worden opgelegd.¹³⁰⁶ Volgens hem *'was het voor sommigen erger om levenslang gevangen te zitten. Hij opperde daarom dat verdachten waarbij mogelijk de doodstraf zou worden opgelegd door een psychiater moesten worden onderzocht. Deze moest dan aangeven wat voor een verdachte de zwaarste straf zou zijn, de doodstraf of levenslang. De verdachte zou dan de voor hem zwaarste straf opgelegd krijgen'*. De Leeuwarder Courant van 15 oktober schrijft hier een uitgebreide kritiek over. Naar het idee van de redacteur zou hiermee de psychiater als rechter fungeren. Bovendien vraagt de redacteur zich af of er wel een psychiater te vinden is die deze taak op zich zou willen nemen.¹³⁰⁷ Dit plan is nooit uitgevoerd. Hazewinkel-Suringa schrijft in een artikel over het invoeren van de doodstraf dat zij het pijnlijk vindt dat tien jaar na de 'Lex Van der Lubbe' aangenomen in Duitsland, in Nederland de doodstraf was ingevoerd.¹³⁰⁸ Zij is van mening dat de doodstraf als straf niet ter afschrikking noch ter beveiliging van de Staat kan zijn ingevoerd. Ze schrijft: *'De reden voor de invoering van de doodstraf kan noch de*

¹²⁹⁹ www.geschiedenis24.nl/andere-tijden/afleveringen/2005-2006/De-laatste-doodstraf.html.

¹³⁰⁰ kranten.kb.nl, *De Waarheid*, 2 februari 1946: Bericht over de oprichting van het Comité tegen de doodstraf; Archief BNV, inv. nr. 3594: Dossier van de BNV over dit 'Comité tegen de doodstraf'.

¹³⁰¹ Archief BNV, inv. nr. 3594: Dossier van de BNV over dit 'Comité tegen de doodstraf'.

¹³⁰² kranten.kb.nl, *Limburgs Dagblad* van 3 november 1945 en Archief AOK, inv. nr. 1364.

¹³⁰³ kranten.kb.nl/documents/Illegale_pers_NIOD.pdf, *Christofoor: voor God en Vaderland; uitgave voor Amsterdam, Haarlem en omgeving*, 05-05-1945.

¹³⁰⁴ kranten.kb.nl, *Limburgs Dagblad*, De doodstraf in de Tweede Kamer, 21-12-1945.

¹³⁰⁵ Handelingen, I+ II, zitting 1945-1946, 11 januari 1946, p 258.

¹³⁰⁶ J.P. de Boer, *De doodstraf. Een onderzoek inzake de executies van oorlogsmisdadigers in Nederland krachtens de bijzondere rechtspleging*, Masterscriptie Universiteit van Amsterdam 2003.

¹³⁰⁷ www.dekrantvantoen.nl/index.do, *Leeuwarder Courant*, 15 december 1945.

¹³⁰⁸ Lex Van der Lubbe = de informele naam voor de Duitse wet op de oplegging en uitvoering van de doodstraf van 29 maart 1933. De wet was na de Reichstagbrand opgesteld om de vermeende dader Marinus van der Lubbe de doodstraf op te kunnen leggen. Deze wet was, tegen de strafrechtelijke grondslag in, met terugwerkende kracht ingevoerd.

*afschrikkende werking, noch de beveiliging van de burgers en de Staat zijn.’ Zij acht de ‘invoering en uitvoering van de doodstraf onredelijk en onzedelijk. ‘ (...) Bovendien draagt het niet bij tot herstel van het geschonden rechtsgevoel.’¹³⁰⁹ Van Krimpen vraagt zich in een artikel in hetzelfde jaar af of het opleggen van de doodstraf nog geoorloofd is nu de regering zo aarzelt over de executie van de doodstraf. Bovendien is volgens hem door de traagheid van de regering de doodstraf meer een woord, dan een feit. Nog in 1960 wordt een artikel gepubliceerd over de doodstraf in de bijzondere rechtspleging. I.A. Diepenhorst schrijft hierin: ‘*Als Strafrecht de doodstraf nodig heeft als straf, is zij in gebrek. De doodstraf wordt uitgesproken op basis van de volksovertuiging, niet op basis van de rechtsovertuiging.*’¹³¹⁰*

10.6 Invloed van het gratiebeleid op opgelegde straffen in Groningse zaken¹³¹¹

10.6.1 Gratieverzoeken en advisering in Groningen

Over de vraag wie een advies moest schrijven op een gratieverzoek is tussen jhr. A.H.S. van der Wijck, advocaat-fiscaal bij de Kamer Groningen, en de Bijzondere Raad van Cassatie een aantal maal onenigheid ontstaan. In één zaak vond jhr. A.H.S. van der Wijck dat de Bijzondere Raad van Cassatie een advies uit moest brengen, omdat in cassatie het beroep weliswaar verworpen was, maar de Bijzondere Raad van Cassatie artikelen aan de tenlastelegging had toegevoegd. De Bijzondere Raad van Cassatie was het hier niet mee eens. De Raad vond dat het gratieadvies gevraagd moest worden aan de Kamer Groningen. Aldus geschiedde. In een andere zaak vond jhr. A.H.S. van der Wijck dat de brief over gratie ten onrechte was doorgestuurd naar de Kamer Groningen, nadat de sententie door de Bijzondere Raad van Cassatie vernietigd was. Naar zijn mening moest de Bijzondere Raad van Cassatie het advies over gratie opstellen. In deze zaak ‘wint’ jhr. A.H.S. van der Wijck.¹³¹²

Uit de dossiers blijkt dat in de Kamer Groningen een formulier samengesteld was, waarop raadsheren in de Kamer Groningen konden schrijven wat hun advies was op een ingediend gratieverzoek.¹³¹³ Deze formulieren werden echter spaarzaam aangetroffen. Niet alleen de Kamer Groningen adviseerde over een eventuele gratie. Commandanten van interneringskampen vulden gedragsstaten van gedetineerden in die meetelden bij de beslissing om gratie te verlenen.¹³¹⁴ Daarnaast stelden ook medewerkers van de Stichting Toezicht Politieke Delinquenten, sociale verzorgers in interneringskampen, medewerkers van de Politieke Rechercheafdelingen (PRA), hoofden van politie, officieren-fiscaal, artsen en medewerkers van de reclassering rapportages op die meegewogen werden bij het opstellen van het gratieadvies.¹³¹⁵ In 1960 werd de laatste ‘politieke delinquent’ berecht door de Kamer Groningen, uit de gevangenis ontslagen.

10.6.2 Strafvermindering door de regering van straffen opgelegd door de Kamer Groningen

Personen veroordeeld door de Kamer Groningen vroegen in groten getale gratie aan. Volgens de aanwezige informatie werden in 24 gevallen drie achtereenvolgende keren gratie verleend, in 90 zaken twee maal gratie verleend, en in 162 zaken werd één maal gratie gegeven. Dit waren echter niet alle graties. Om onbekende redenen zijn niet alle gratiebesluiten in de dossiers opgenomen.¹³¹⁶ De gratiedossiers waren tijdens mijn onderzoek niet beschikbaar, aangezien ze voor bewerking waren opgestuurd naar de Centrale Archief Selectiedienst (CAS) in Winschoten.

¹³⁰⁹ D. Hazewinkel-Suringa, De doodstraf, in: *Tijdschrift voor Strafrecht*, Deel LV, 1946, p. 2-24.

¹³¹⁰ I.A. Diepenhorst, De doodstraf, in: *Tijdschrift voor Strafrecht Deel LXIX*, 1960, p. 327 ev.

¹³¹¹ Zie rubriek 10.4.3 over het na-oorlogse gratiebeleid van de regering.

¹³¹² Archief CABR, inv. nr. 75134, 71595.

¹³¹³ Archief CABR, inv. nr. 71445.

¹³¹⁴ Archief CABR, inv. nr. 71446.

¹³¹⁵ Archief CABR, Informatie ontleend aan de dossiers van de zaken berecht door de Kamer Groningen.

¹³¹⁶ Archief CABR, inv. nr. 112918: graties van de tot de doodstraf veroordeelden door de Kamer Groningen.

In 1947 werd besloten dat speciale commissies de straffen opgelegd vóór 1 september 1946 zouden herbeoordelen. In een dossier zit een lijst van veroordelingen en cassaties daarop uit 1946, mogelijk met het oog op herziening van straffen opgelegd vóór 1 september 1946.¹³¹⁷ Geen enkel Gronings vonnis is volgens deze richtlijn herzien. In Groningen kregen slechts twee personen gratie volgens de richtlijnen voor strafvermindering voor jeugdige ‘politieke delinquenten’. Daarnaast heeft de Kamer Groningen al in 25 zaken bij het opleggen van de straf expliciet rekening gehouden met de jeugd van de ‘politieke delinquenten’. Van de personen berecht door de Kamer Groningen zijn tussen 1948 en 1955 130 personen voorwaardelijk in vrijheid gesteld. Gedeeltelijk omdat ze hun straf voor twee derde hadden uitgezeten maar daarnaast ook op grond van de geheime gratierichtlijn uitgevaardigd in september 1951 door de minister van Justitie. Minstens 23 personen die ambtshalve voorwaardelijk in vrijheid gesteld waren, hadden nog een eigen gratieverzoek lopen. Dit had tot gevolg dat hun gratieverzoek niet in behandeling werd genomen, *‘aangezien ze inmiddels al voorwaardelijk in vrijheid gesteld waren.’*

Op grond van de geheime gratierichtlijn uitgevaardigd in 1950 adviseerde de Bijzondere Strafkamer van de Rechtbank Groningen (de rechtsoptolger van de Kamer Groningen) een aantal gedetineerden voor de voorwaardelijke in vrijheidstelling in aanmerking te laten komen en een aantal anderen niet. Vervolgens besloot de minister iedereen voorwaardelijk in vrijheid te stellen die op de lijst voorkwam. Dus ook die personen waarbij het advies op hun gratieverzoek negatief was.¹³¹⁸

Als reactie op deze voorwaardelijke vrijlatingen, ook van personen die daar door hun daden niet voor in aanmerking moesten komen, besloot jhr. A.H.S. van der Wijck in 1951 een gunstig advies uit te brengen op een gratieverzoek van J.N. Hij motiveerde dit gunstige advies met de woorden *‘in verband met de algemeen gehuldigde mildere opvatting over straffen van politieke delinquenten.’*¹³¹⁹

Bij de voorwaardelijke invrijheidsstelling werd een proeftijd van meestal drie jaar opgelegd. In deze proeftijd was men, in de meeste gevallen, onderworpen aan het toezicht van de Stichting Toezicht Politieke Delinquenten.¹³²⁰ Niet alle personen met een voorwaardelijke invrijheidsstelling kwamen goed door hun proeftijd. Op 12 december 1952 werd een herbeoordeling van een voorwaardelijke invrijheidsstelling uitgevoerd van H.P., in verband met een door hem tijdens zijn proeftijd gepleegde aanranding. Hierop werd besloten de voorwaardelijke invrijheidsstelling niet te herroepen, maar de toezichtstelling te wijzigen naar het Winschoter Consultatiebureau voor drankzuchtigen en verlenging van zijn proeftijd met een half jaar.¹³²¹

Bijzonder is het verzoek om gratie van de doodstraf door een onbekende voor Lehnhoff. Hij wil dat Lehnhoff niet geëxecuteerd wordt om de verdwenen erfenis van een zekere Polak terug te vinden.¹³²² Bijzonder zijn ook de graties van personen teruggekeerd uit Russische krijgsgevangenschap. Op de avond van 14 november 1950 worden in het Huis van Bewaring in Groningen drie mannen ingesloten. Zij zijn teruggekeerd uit Russische krijgsgevangenschap, maar hebben hier ook nog een straf wegens vrijwillige toetreding tot vijandelijke krijgsdienst opgelegd gekregen door de Bijzondere Strafkamer van het Kantongerecht Groningen. Jhr. A.H.S. van der Wijck, de officier van justitie in Groningen, verzoekt aan de minister om toestemming om hen alle drie in vrijheid te stellen want *‘zij hebben vermoedelijk hun straf wel gehad in Rusland.’*¹³²³ De minister besluit hierop de straf niet te laten uitvoeren. Ook H.R., pas in 1955 teruggekeerd uit Russische gevangenschap, hoeft zijn Nederlandse straf niet uit te zitten *‘op voorwaarde dat hij zich tijdens zijn proeftijd als goed Nederlander gedraagt.’*¹³²⁴

¹³¹⁷ Archief CABR, inv. nr. 138.

¹³¹⁸ Archief CABR, inv. nr. 492: geheime gratierichtlijn van 1-9-1950 2e afd. b nr. 899 en inv. nr. 112913, 1 en 9 september en 5 december 1950.

¹³¹⁹ Archief CABR, inv. nr. 74686.

¹³²⁰ H.Fühner, *Nachspiel. Die Niederlandische Politik und die Verfolgung von Kollaborateuren und NS-Verbrechern, 1945-1989*, Münster: Waxmann Verlag 2005, p. 99-147; Romijn 1989, p. 235-247.

¹³²¹ Archief CABR, inv. nr. 71485.

¹³²² Archief CABR, inv. nr. 251.

¹³²³ Archief CABR, inv. nr. 112913, brief van officier van justitie jhr. A.H.S. van der Wijck aan de minister van Justitie van 15 november 1950.

¹³²⁴ Archief CABR, inv. nr. 112917, doos correspondentie bijzondere rechtspleging, 1954-1956.

Van de 32 doodvonnissen die de Kamer Groningen heeft uitgesproken, werden in cassatie 23 uitspraken bevestigd, 8 omgezet in lagere straffen en in één zaak, bij verstek veroordeeld, werd geen gratie verleend. Door gratie daarna zijn zeventien doodstraffen omgezet in levenslang en vervolgens werden de veroordeelden rond 1958 op jaren gesteld en vrijgelaten. Uiteindelijk zijn zeven personen berecht door de Kamer Groningen geëxecuteerd. Van diegenen die in Groningen geëxecuteerd zijn viel slechts één persoon in de eerste categorie van de geheime richtlijn uit 1946. De zes anderen waren personen die hadden meegewerkt aan executies en martelingen, maar die groep was in de geheime richtlijn niet opgenomen.¹³²⁵

Naast gratie van straf, kon ook gratie gevraagd en verkregen worden van de opgelegde bijkomende straffen. Twintig door de Kamer Groningen berechte personen hebben een verzoek ingediend om hun kiesrechten terug te krijgen. In vrijwel alle gevallen zijn vervolgens de kiesrechten teruggegeven. In één geval is in 1965 een verzoek tot herstel van beide kiesrechten gedaan door een aanvankelijk ter dood veroordeelde. Hierop schrijft een ambtenaar van het Ministerie van Justitie, dat de behandeling van dit verzoek ongetwijfeld zal leiden tot grote negatieve publiciteit. Hij vraagt zich af of de betrokkene hiertegen bestand zal zijn. Daarom adviseerde hij om dit verzoek in te trekken. Dit is daarop ook gebeurd.¹³²⁶ De laatste teruggave van de beide kiesrechten van een veroordeelde door de Kamer Groningen was in 1973. Daarnaast kregen door gratie na het onherroepelijk worden van hun straf vier personen uit Groningen alsnog hun Nederlanderschap terug. De laatste die door de Kamer Groningen berecht was, herkreëg dit in 1975.¹³²⁷

Er is niets gebleken van gratie van het verbod om ambten te bekleden, het verbod om bij de Gewapende Macht te dienen of het verbod om de functie van advocaat of journalist uit te voeren, die bij de berechting door de Kamer Groningen waren uitgesproken.

Overzicht van verleende graties aan personen berecht door de Kamer Groningen

Doodstraf omgezet naar levenslang	16 x
Doodstraf omgezet naar 20 jaar	1 x
Levenslang naar op jaren stellen	26 x
Jubileumgratie	126 x
Voorwaardelijke invrijheidstelling	130 x
1 x in verband met vertrek als militair naar Nederlands-Indië	
4 x in verband met ziekte	
1 x van straf opgelegd in 1981 door Hoge Raad	
Voorwaardelijke invrijheidstelling omgezet naar onvoorwaardelijke invrijheidstelling	1 x
Aftrek preventief	24 x
Herstel kiesrechten	25 x
Ontzetting kiesrechten van levenslang naar 12 jaar	1 x
Ontzetting kiesrechten van levenslang naar 10 jaar	1 x
Herstel van het Nederlanderschap	27 x
Ambtshalve gratie voor jeugdige 'politieke delinquenten'	2 x
Voorwaardelijk stoppen verpleging van rijksweg	1 x
Voorwaardelijke strafopschorting	1 x
Straf in plaats van in gevangenis doorbrengen in Rijkswerkinrichting	2 x
Straf verlaagd met:	
3 maanden	2x (1x wegens psychiatrische problemen)
270 dagen (wegens goed gedrag)	1x
9 maanden	3x
1 jaar	9x
1 jaar en 3 maanden	1x
1 jaar en 6 maanden	1x
1 jaar en 9 maanden	1x
2 jaar	15x
2 jaar en 6 maanden	1x
3 jaar	9x
3 jaar en 6 maanden	1x
4 jaar	2x
5 jaar	4x
6 jaar	2x
7 jaar	1x

¹³²⁵ Archief Oorlogsmisdadigers, inv. nr. 3.

¹³²⁶ Archief CABR, inv. nr. 76985.

¹³²⁷ Archief CABR, inv. nr. 75668 + 75089.

?	1x
Straf verlaagd naar:	
2 jaar en 6 maanden	1x
3 jaar	2x
5 jaar	1x
5 jaar en 3 maanden	1x
7 jaar en 3 maanden	1x
7 jaar en 6 maanden	1x
8 jaar en 6 maanden	1x
13 jaar	1x